

Kvaliteta života obitelji djece s teškoćama sa i bez psa pomagača

Fontana, Tihana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:004619>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Tihana Fontana

**KVALITETA ŽIVOTA OBITELJI DJECE S
TEŠKOĆAMA SA I BEZ PSA POMAGAČA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJEL ZA PSIHOLOGIJU

Tihana Fontana

**KVALITETA ŽIVOTA OBITELJI DJECE S
TEŠKOĆAMA SA I BEZ PSA POMAGAČA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc.dr.sc. Eva Anđela Delale

Zagreb, 2017.

Zahvala

Mojoj mentorici, doc.dr.sc. Evi Anđeli Delale, veliko hvala na danom i uloženom strpljenju, vremenu i trudu te procesu učenja koji mi je kroz izradu diplomskog rada omogućila. Hvala i članicama Povjerenstva za ocjenu i obranu diplomskoga rada, dr.sc. Jeleni Maričić i doc.dr.sc. Ivi Šverko, na sudjelovanju u ovom procesu te ažurnosti i danim prijedlozima.

Posebnu zahvalnost želim izraziti Hrvatskoj udruzi za školovanje pasa vodiča i mobilitet, najviše predsjednici Miri Katalenić te stručnoj savjetnici Lei Devčić, na podršci, svakoj toploj riječi te vremenu i aktivnostima omogućenim za vrijeme mog volonterskog iskustva.

Također, želim zahvaliti onima bez kojih ne bih ni stvorila ljubav i zanimanje prema ovoj temi, mojoj majci Sanji te njenom terapijskom psu Cezaru, koji su mi bili glavna inspiracija.

Na kraju, najveće hvala mojim roditeljima i obitelji koji su me podržavali, vjerovali svim mojim odlukama te bili uz mene u svim lijepim i manje lijepim trenucima mog školovanja.

Manuel, hvala ti što si tu i što imam mogućnost s tobom slaviti ovako lijepe životne događaje.

Tihana

Sažetak

Cilj istraživanja bio je ispitati razlike u kvaliteti života između obitelji djece s teškoćama u razvoju sa psom pomagačem i obitelji djece s teškoćama u razvoju koja nisu korisnici psa pomagača te steći uvid u mišljenje o tome što može unaprijediti njihovu obiteljsku kvalitetu života, može li pas pomagač unaprijediti obiteljsku kvalitetu života te u značaj psa pomagača djeci s teškoćama u razvoju. Uzorak se sastojao od 40 roditelja korisnika psa pomagača te 44 roditelja djece bez psa pomagača (N=84). Sudionici su ispunjavali Upitnik za ispitivanje obiteljske kvalitete života te Upitnik sociodemografskih podataka. Roditelji korisnika pasa pomagača ispunjavali su i Upitnik o psu pomagaču, a roditelji djece bez psa pomagača upitnik Informiranosti i mišljenja o psima pomagačima. Istraživanje je provedeno *online*. Kvantitativnom analizom utvrđeno je da roditelji korisnika psa pomagača procjenjuju obiteljske odnose značajnijima, procjenjuju kako više uživaju u njima te da se više trude poboljšati financijsku situaciju od roditelja u obiteljima bez psa pomagača. Roditelji djece bez psa pomagača više procjenjuju da će se podrška stručnih službi njihovoj obitelji poboljšati, nego roditelji korisnika psa pomagača, koji procjenjuju da će ostati na istom. Kvalitativnom analizom dobivene su kategorije odgovora u okviru kojih je vidljivo kako roditelji smatraju da obiteljsku kvalitetu života mogu unaprijediti poboljšanje u institucionalnoj podršci, podršci roditeljima, financijskim prilikama, podršci zajednice, zdravstvenom stanju djeteta te u uvjetima stanovanja, dok rijetki doživljavaju da se ništa ne može poboljšati. Većina roditelja smatra da pas pomagač može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života jer omogućuje sigurnost i socio-emocionalnu podršku, povećanu tjelesnu aktivnost i unapređenje zdravlja, međutim neki navode kako je pas dodatna obaveza i briga, a u skupini roditelja korisnika psa pomagača spominje se neprihvatanje korisnika od strane psa pomagača. Roditelji korisnika psa pomagača njegov značaj djetetu s teškoćama u razvoju vide u brojnim aspektima socio-emocionalnog i moralnog razvoja, tjelesnog te razvoja govora i komunikacije, u funkcionalnoj podršci, u razvoju osjetila i percepcije te u kognitivnom razvoju. Međutim, nekoliko roditelja ne vidi značaj psa pomagača za dijete. Dobiveni rezultati ukazuju na prednosti prisutnosti psa pomagača u obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju.

Ključne riječi: obiteljska kvaliteta života, psi pomagači, djeca s teškoćama u razvoju, obitelji djece s teškoćama u razvoju

Abstract

The aim of this research was to examine the differences in quality of life between families of children with disabilities using a service dog and families of children with disabilities not using a service dog as well as to learn the families' perception how can their family quality of life be improved, can a service dog improve family quality of life, and the significance of a service dog to children with disabilities. The sample consisted of 40 parents of service dog users and 44 parents of children not using a service dog (N=84). The participants filled out the Family Quality of Life Survey and the Sociodemographic Data Questionnaire. Additionally, service dog users' parents filled out the Service Dog Questionnaire while the parents of children not using a service dog filled out the Service Dog Informedness and Opinion Questionnaire. The study was conducted online. Quantitative analysis demonstrated that service dog users' parents evaluate family relationships as more significant, they evaluate to enjoy these relationships more and try to improve the family financial situation more than the parents of children not using a service dog. Parents of children not using a service dog evaluate that the support expert services provide to their family is more likely to improve, unlike service dog users' parents who evaluate that the support these services provide will remain unchanged. Qualitative analysis resulted in response categories showing that both groups of parents consider that family quality of life can be improved by better institutional support, support to parents, financial situation, community support, child health and living conditions, while few consider that nothing can be improved. Most parents believe that a service dog can improve family quality of life because it provides security and socio-emotional support, increased physical activity and improved health, but some of them do state that a dog is an additional responsibility and concern; also, the user (child) rejection by the service dog was mentioned among service dog users' parents. Service dog users' parents perceive the importance of a service dog to their children with disabilities in numerous aspects of socio-emotional and moral development, physical development, as well as speech and communication development, functional support, sensory and perception development, and cognitive development. However, a few parents fail to perceive the importance of a service dog to their children. The obtained results indicate the benefits of having a service dog in families of children with disabilities.

Keywords: family quality of life, service dogs, children with disabilities, families of children with disabilities

Sadržaj

1. Uvod.....	2
<i>Definiranje kvalitete života</i>	2
<i>Obiteljska kvaliteta života</i>	3
<i>Kvaliteta života obitelji djece s teškoćama u razvoju</i>	4
<i>Uloga kućnog ljubimca u unapređenju kvalitete života</i>	7
<i>Intervencije potpomognute životinjama</i>	10
<i>Pas pomagač - asistent djeci s teškoćama u razvoju</i>	12
<i>Kvaliteta života sa psom pomagačem</i>	13
2. Cilj i problemi.....	16
3. Metoda.....	18
<i>Sudionici.....</i>	18
<i>Instrumenti.....</i>	21
<i>Upitnik za ispitivanje obiteljske kvalitete života</i>	21
<i>Upitnik o psima pomagačima</i>	23
<i>Informiranost i mišljenje o psima pomagačima u obiteljima bez psa pomagača.....</i>	23
<i>Upitnik sociodemografskih podataka</i>	23
<i>Postupak</i>	23
4. Rezultati.....	25
<i>Kvantitativna analiza.....</i>	25
<i>Kvalitativna analiza.....</i>	31
<i>Što može unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju?.....</i>	31
<i>Može li pas pomagač unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju?.....</i>	35
<i>Koji je značaj psa pomagača djetetu s teškoćama u razvoju u obiteljima korisnika?.....</i>	37
5. Rasprava.....	40
<i>Ograničenja i prijedlozi za buduća istraživanja</i>	45
6. Zaključak.....	47
Literatura.....	49
Prilozi.....	54
<i>Prilog 1. Upitnik o psu pomagaču.....</i>	54
<i>Prilog 2. Informiranost i mišljenje o psima pomagačima u obiteljima bez psa pomagača.....</i>	54

1. Uvod

Kvaliteta života i srodni pojmovi, poput zadovoljstva životom, subjektivne dobrobiti, subjektivnog blagostanja, sreće i drugi, noviji su te sve češće izučavani konstrukti pozitivne psihologije (Penezić, 2006). Psihologija u proučavanju tih pojmova ima već bogatu tradiciju, kojoj je doprinio i Edward F. Diener koji je jedan od prvih koji je proučavao ove konstrukte pozitivne psihologije te je već 1984. godine dao svoj doprinos objavljivanjem pregleda istraživanja i teorijskih pristupa o subjektivnom blagostanju, subjektivnoj dobrobiti, zadovoljstvu životom, osjećaju sreće te kvaliteti života (Diener, 1984). S obzirom na to da se u različitim istraživanjima koriste različiti konstrukti, njih treba razlikovati i objasniti. Diener (2006) navodi da se *subjektivno blagostanje* odnosi na različite tipove subjektivnih procjena o vlastitom životu, kao što su životno zadovoljstvo, zadovoljstvo poslom ili interesi i emocionalne reakcije na životne događaje. Uz subjektivno blagostanje je usko vezan i *osjećaj sreće*, koji se upotrebljava kao mjera emocionalne sastavnice subjektivnog blagostanja. Osim toga, Diener razlikuje i *subjektivnu dobrobit* kao nadređeni termin za različite evaluacije vlastitog života, životnih događaja i uvjeta u kojima osoba živi. Nadalje, *zadovoljstvo životom* opisuje kao procjenu, odnosno vrednovanje cjelokupnog života od strane pojedinca, dok *kvalitetu života* objašnjava kao stupanj u kojem život ima poželjna obilježja. Ta poželjna obilježja se mogu odnositi na vanjske uvjete, poput okoline u kojoj osoba živi, visine mjesečnih prihoda, i dr., a mogu se odnositi i na subjektivne procjene različitih područja života, poput zdravlja, posla, slobodnog vremena, odnosa s partnerom, obitelji i prijateljima i dr. Dakle, i vanjski i unutrašnji čimbenici imaju značajnu ulogu u objašnjavanju opće kvalitete života te pri tome treba uzeti u obzir da će i različiti vanjski čimbenici imati i različit učinak (Vuletić, 2013). Pored navedenih objektivnih i subjektivnih pokazatelja, u različitim razdobljima života i na različit način na kvalitetu života djeluju i osobni razvoj, vrijednosti i težnje osobe (Ajduković, Kraljević i Penić, 2007).

Definiranje kvalitete života

Bojni autori opisuju kvalitetu života kao složen i višedimenzionalan koncept kojeg određuju različita područja ljudskog života, kao što su tjelesno i psihičko zdravlje, socijalni odnosi, osobna vjerovanja i očekivanja, financijski i stambeni uvjeti, itd. (Schalock, 2004; Bratković i Rozman, 2006; Samuel i sur., 2012, prema Cvitković, Žic Ralić i Wagner Jakob, 2013). Jedna od starijih definicija, hrvatskih autora Krizmanić i Kolesarić (1989) opisuje kvalitetu života kao subjektivno doživljavanje vlastitog života određeno objektivnim

okolnostima i specifičnim životnim iskustvom. Uz to, navode da je ona na prvom mjestu psihološka kategorija, koja ne proizlazi automatski iz zadovoljavanja nekih osnovnih potreba, već iz cjelokupne psihološke strukture pojedinca u interakciji s tjelesnom i socijalnom okolinom. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 1998) definira kvalitetu života kao percepciju životnih pozicija pojedinca u specifičnom kulturološkom, društvenom i okolišnom kontekstu, kao i u odnosu na njegove ciljeve, očekivanja, standarde i interese. Novija istraživanja i teorijski pristupi i dalje naglašavaju višedimenzionalnost kvalitete života kao koncepta koji se temelji na cjelovitom pogledu ljudske dobrobiti koji obuhvaća velik broj bitnih područja ljudskog života, poput subjektivne dobrobiti, standarda življenja, odnosa s obitelji i prijateljima, zdravlje, posao i kvalitetu posla, osjećaj uključenosti u lokalnu zajednicu i osobnu sigurnost (Cummins i sur., 2008; Hagerty i Veenhoven, 2003; Bejaković i Kaliterna-Lipovčan, 2007, prema Kaliterna Lipovčan, Brkljačić i Tadić, 2013).

Dakle, glavne ideje svih definicija kvalitete života su da se kvalitetan život temelji na osobnim potrebama, izborima i kontroli te se doživljava kad su potrebe pojedinca zadovoljene i kad pojedinac ima mogućnost tražiti obogaćenje života u glavnim životnim okruženjima tijekom životnog vijeka (Wang i Brown, 2009). Uz to, kvaliteta života je konstrukcija koja sadrži subjektivne i objektivne aspekte, ali i osobne čimbenike te čimbenike okoline (Schalock i sur., 2002).

Obiteljska kvaliteta života

U tim definicijama uglavnom se podrazumijeva kvaliteta života pojedinca. Međutim, kvaliteta života je koncept koji se temelji na cjelovitom pogledu ljudske dobrobiti, stoga ona obuhvaća i neka područja ljudskog života koja nisu isključivo individualna, već na njih djeluju i iskustva i odnosi s okolinom, kao što su odnosi s partnerom, obitelji i prijateljima, ali i osjećaj sigurnosti, uključenost u lokalnu zajednicu i mnogi drugi. U osnovi, kvaliteta obiteljskog života ne razlikuje se od pojedinačne kvalitete života, ali tiče se obitelji kao cjeline, a ne svakog pojedinca unutar obitelji (Brown, 2008). Mora se uzeti u obzir i Bronfenbrennerova teorija ekološkog sustava prema kojoj se određeno ponašanje i/ili situacija ne može razumjeti neovisno o socijalnom kontekstu u kojem se događa ili odvija (Woolfson, 2004). Dakle, pojedinac se treba promatrati kao mikrosustav unutar veće ekološke mreže sustava uključujući obitelj, rodbinu, prijatelje i susjede, koji su dio većih socijalnih zajednica poput škole, radnog mjesta, lokalne zajednice i šireg društva.

Kvaliteta života obitelji djece s teškoćama u razvoju

U posljednjih nekoliko desetljeća u obitelji se događaju promjene, djelomično kao posljedica ekonomske krize te zahtjeva u prihvaćanju određenih vrijednosnih sustava svijeta koji se brzo mijenjaju, te dolazi do krize nekih područja obiteljskog funkcioniranja (Pourtois i Desmet, 2000, prema Anđelković, Vidanović i Hedrih, 2012). No, i dalje je karakteriziraju čvrste socijalne i emocionalne veze članova te ona predstavlja osnovnu jedinicu društva, a rođenjem djeteta dolazi do promjena unutar obitelji. Unutarnja dinamika obitelji se mijenja i radi se o stresnim situacijama, a izvor dodatnog stresa je i rođenje djeteta s teškoćama u razvoju (Igrić, Matoić, Papić i Šečić, 2013). Obitelj je dinamičan socijalni sustav te kao takav izgrađuje jedinstvenu ravnotežu svojih članova i odnosa među njima i upravo o tome ovisi kako će obitelj reagirati u stresogenim uvjetima (Diminić-Lisica i Rončević-Gržeta, 2010). Kada se u obitelji rodi dijete s teškoćama u razvoju, nisu samo pogođeni pojedinačni članovi, već i obitelj kao cjelina. U takvim uvjetima, istraživače je zanimala obiteljska kvaliteta života, za koju se smatra da je postignuta onda kada su usklađene potrebe svih članova obitelji, kada uživaju zajedno te kada mogu zajedno sudjelovati u njima važnim aktivnostima (Park i sur., 2003).

Istraživanja obitelji djece s teškoćama u razvoju te povećani fokus na njihovu zajedničku kvalitetu života započinju tek 90-ih godina, što se događa usporedno s deinstitutionalizacijom djece s teškoćama u razvoju, njihovom integracijom u zajednicu te decentralizacijom terapijskih i rehabilitacijskih usluga (Schalock, 2004; Brown, 2008). Zapravo, do 20. stoljeća djeca s teškoćama u razvoju, ali i odrasle osobe s nekim oblikom invaliditeta, nisu bila uključena u društvene događaje te je razgovor o njihovim smetnjama bila zabranjena tema (Benjak, 2010). Međutim, zbog promjena u društvenom vrednovanju osoba s invaliditetom, briga za člana obitelji s teškoćama u razvoju ponovno se vraća u obitelj. Njega tek rođenog djeteta smatra se sastavnim dijelom roditeljstva, no djeca s teškoćama u razvoju zahtijevaju pojačanu skrb čime neki roditelji preuzimaju ulogu cjeloživotnog njegovatelja, što može postati opterećenje roditeljima te djelovati na njihovo tjelesno i psihičko zdravlje (Raina i sur., 2005). Dakle, djeca s teškoćama u razvoju trebaju svoje roditelje više i duže nego druga djeca te ta obitelj treba pomoć cijele društvene zajednice i svih društvenih struktura (Imširagić, Imširagić i Hukić, 2009), a jedna od osnovnih zadaća roditelja je osigurati djetetu kvalitetnu zdravstvenu skrb te organizirati i prilagoditi svakodnevne obiteljske aktivnosti (Raina i sur., 2005). Međutim, brojne obitelji djece s teškoćama u razvoju ostaju bez primjerene stručne podrške, što potvrđuju brojna klinička i

istraživačka iskustva, zato što su postojeća sredstva namijenjena toj djeci i obiteljima nedostatna ili usko specijalizirana (Igrić i sur., 2013).

Ipak, rezultati istraživanja kvalitete života obitelji djece s teškoćama u razvoju ne pokazuju jednoznačne rezultate. S jedne strane, rezultati istraživanja Reichman, Corman i Noonan (2008) pokazuju da briga o djetetu s teškoćama u razvoju može povećati svijest članova obitelji o unutarnjim snagama, ojačati obiteljsku koheziju i potaknuti veze s vanjskim grupama, zajednicom i organizacijama. Isto tako, i starija istraživanja pokazuju kako briga i skrb za dijete s teškoćom u razvoju povećavaju obiteljsku koheziju, ne djeluju stresogeno na svaku obitelj te da je proces prilagodbe kratak i kasnije ima pozitivne učinke na obitelj (Moroney, 1983; Berg Werger, 1996; Weisz i Tomkins, 1996; Stainton i Besser, 1998; prema Aras, 2014). S druge strane, neka istraživanja pokazuju da roditelji djece s teškoćama u razvoju imaju značajno više zdravstvenih poteškoća te povećanu razinu depresije i anksioznosti u odnosu na roditelje djece bez teškoća u razvoju (Suchman i Luthar, 2001, prema Milić Babić 2012a). Međutim, nejednoznačnost istraživanja u području kvalitete života, ali i samog načina života obitelji djece s teškoćama u razvoju ovisi o mnogim čimbenicima unutar i izvan obitelji. Primjerice, istraživanje Milić Babić (2012a) pokazalo je da kod roditelja djece s teškoćama u razvoju postoji umjerena do povećana izloženost roditeljskom stresu, međutim, manji roditeljski stres doživljavaju oni roditelji koji su zadovoljni svojim brakom, materijalnim prilikama, socijalnom podrškom te svojim zdravstvenim statusom. Drugo istraživanje iste autorice (Milić Babić, 2012b) pokazuje da se u obiteljima s višim roditeljskim stresom obiteljska kohezija percipira nižom te da oni roditelji koji su zadovoljni brakom i socijalnom podrškom obiteljsku koheziju percipiraju višom. Tu je zanimljivo spomenuti istraživanje Anđelković i suradnika (2012) u kojem je dobiveno da su društveni odnosi najvažnija odrednica kvalitete života, a pod društvenim odnosima smatraju društvenu podršku, međuljudske odnose te seksualne odnose partnera. Nadalje, u obiteljima djece s teškoćama u razvoju postoji veća vjerojatnost razvoda roditelja (Swaminathan, Alexander i Boulet, 2006) ili njihova odvojena života (Reichman, Corman i Noonan, 2004). Isto tako, u obiteljima djece s teškoćama u razvoju, majke često ne mogu zasnovati radni odnos, a i veća je vjerojatnost da će otac raditi manji broj sati (Corman, Noonan i Reichman, 2005). Uz to se javljaju i mnogi drugi problemi, poput nedostatka vremena zbog svakodnevne pojačane brige o djetetu, većih medicinskih troškova, nižih prihoda, pojave tjelesnih i psihičkih problema kod roditelja, većeg stresa, neizvjesnosti, anksioznosti i nedostatka sna te

zanemarivanja razvojnih potreba druge djece u obitelji, koja nemaju teškoće u razvoju (Brkić, Stanković i Žegarac, 2013).

Mnogi roditelji smatraju da bi im upravo bolja financijska situacija mogla povećati obiteljsku kvalitetu života (Benjak, 2010). Rezultati istraživanja (Ljubešić i Pećnik, 2013) upućuju na to da roditelji djece s teškoćama u razvoju, iako jednako zarađuju kao ostali roditelji, statistički značajno češće imaju financijskih teškoća, svoje zdravlje percipiraju narušenijim i imaju višu razinu roditeljskog stresa. Osim toga, njihov je život zahtjevniji, među ostalim i zbog nedostatne podrške njima i njihovoj djeci. Također se uočava da su roditelji jako usmjereni na probleme svoje djece i usluge za djecu s teškoćama u razvoju, dok gotovo potpuno zanemaruju potrebu podrške sebi u suočavanju s izazovima roditeljstva. Benjak (2010) navodi niz mjera za koje roditelji smatraju da bi mogle unaprijediti kvalitetu života njihove obitelji, poput psihološke pomoći, većih prava za roditelje i više edukacija za roditelje.

Rezultati Cumminsovog (2001) istraživanja pokazuju da je u obiteljima djece s teškoćama u razvoju kvaliteta života općenito niža. Međutim, prije samog istraživanja kvalitete života obitelji djece s teškoćama u razvoju, bitno je uzeti u obzir o kojoj se teškoći radi. Prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju¹, postoji sedam skupina teškoća, a to su: oštećenja vida, oštećenja sluha, oštećenja jezično-govorne-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju, oštećenja organa i organskih sustava, intelektualne teškoće, poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja te postojanje više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju. Tako, primjerice, kod roditelja djece s pervazivnim razvojnim poremećajima, koji spadaju u skupinu poremećaja u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja, vidljivo je pogoršanje u tjelesnim aktivnostima, socijalnim odnosima, zdravlju i općenito lošija percepcija kvalitete života u odnosu na roditelje zdrave djece i iste razlike uočene su i kod roditelja djece s cerebralnom paralizom i intelektualnim oštećenjima (Mugno, Ruta, Genitori D'Arrigo i Mazzone, 2007). U istraživanju Benjaka (2010), roditelji djece s pervazivnim razvojnim poremećajima svoju kvalitetu života procjenjuju nižom u odnosu na roditelje zdrave djece te imaju lošiju samoprocjenu zdravlja. Podatci iz istraživanja Aras (2014) pokazuju da je kvaliteta života

¹ Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. *Narodne novine*, br. 87/2008., 86/2009., 92/2010., 105/2010., 90/2011., 5/2012., 16/2012., 86/2012., 126/2012., 94/2013. i 152/2014.

roditelja djece sa slušnim i govornim smetnjama slabija u odnosu na kvalitetu života roditelja zdrave djece, pogotovo u domeni zdravlja. Prema istraživanju Cvitković i suradnica (2013), povezanost vrijednosti, interakcije sa zajednicom i ukupne kvalitete života razlikuje se ovisno o vrsti djetetove teškoće. U obiteljima djece s Down sindromom dobiveno je da porastom stupnja prihvaćanja teškoće djeteta od strane zajednice, porastom stupnja pomaganja zajednice obitelji, raste i procijenjena ukupna kvaliteta života. Isto tako dobiveno je da su za obiteljsku kvalitetu života odnosi u obitelji najvažniji, tj. da roditelji u tom području vide najviše mogućnosti za razvoj odnosa, najviše se trude zadržati dobre odnose i uživaju u njima, dok im je za obiteljsku kvalitetu života podrška drugih osoba najmanje važna, odnosno tu ne vide mogućnost za dobivanje podrške i manje se trude oko toga.

U svakom slučaju, rođenje djeteta s teškoćama u razvoju donosi velike izazove za cijelu obitelj te to Seligman i Darling (2007, prema Milić Babić, 2012b) nazivaju „neizvjesnim putovanjem“. Međutim, u tim stresogenim uvjetima, čini se da mnoge obitelji ipak uspijevaju pronaći snagu i izvor podrške. Prema Denona i Batinić (2002) zaštitni čimbenici u prilagodbi roditelja na invaliditet djeteta su razumijevanje i podrška okoline, kvaliteta profesionalne brige i korištenje efikasnih strategija suočavanja sa stresom. U istraživanju Benjaka (2010), kod roditelja djece s pervazivnim razvojnim poremećajima koji su svoju kvalitetu života procijenili zadovoljavajućom, kao zaštitni čimbenici zapaženi su dobri međuljudski odnosi, uspjeh u životu te sigurnost u budućnost. Isto tako, u istraživanju Leutar i Rajić (2001), roditelji djece s intelektualnim teškoćama istaknuli su važnost socijalne podrške kako bi prevladali poteškoće s kojima su suočeni. Osim socijalne podrške, jedno od područja obiteljske kvalitete života jesu i duhovne i kulturne vrijednosti, koje igraju važnu ulogu u procesu suočavanja s teškoćama i stresom, što je povezano s time da religija ljudima pruža okvir za smisao i značenje teškoća, praktične izvore podrške i nadu (Poston i Turnbull, 2004, prema Cvitković i sur., 2013).

Uloga kućnog ljubimca u unapređenju kvalitete života

Jedan od izvora podrške mogu biti i kućni ljubimci, koji uče djecu odgovornosti i nošenje s obavezama, ali i daju društvo, što mijenja obiteljsku atmosferu (Pachana, Massavelli i Robleda-Gomez, 2011). Oni mogu djelovati i na povećanje obiteljske kvalitete života, tako da unapređuju pozitivne stavove, daju i primaju privrženost i ljubav te djeluju na povećanje interakcije i komunikacije između članova obitelji (Cohen, 2002; Mueller, 2004). Istraživanje Nagengasta, Bauna, Megela i Leibowitza (1997) je pokazalo da prisutnost psa u

obitelji značajno smanjuje ponašajnu, emocionalnu i verbalnu tjeskobu kod djece tijekom stresnih situacija. Postoje mnoga istraživanja koja dokazuju da interakcija s kućnim ljubimcem pozitivno djeluje na zdravlje, psihosocijalnu dobrobit i oporavak od ozbiljnih stanja u odraslosti (Friedmann, Son i Tsai, 2006; Wells, 2009). Isto tako, kućni ljubimci, posebno psi, imaju ulogu socijalnog katalizatora te tako povećavaju međuljudsku socijalnu interakciju (Zimolag i Kruppa, 2009), kao što, na primjer, povećavaju interakciju unutar susjedstva te osvještavaju osjećaj zajedništva (Wood, Giles-Corti, Bulsara i Bosch, 2007).

Postoje brojni dokazi o pozitivnom djelovanju kućnih ljubimaca na život obitelji, posebice na razvoj djece. Prije više od 20 godina je Bergler (1994, prema Zuckerman Itković, Petranović i Barešić, 2007) rekao: „Psi su učitelji djece, a da ona to ni ne primjećuju“. Naime, uz životinje, djeca uče kako se prema njima treba odnositi te kako ih njegovati, brinuti se o njima i voljeti ih, a sve to unutar okvira socijalnih teorija učenja (Cohen, 2002). Djeca smatraju kućne ljubimce svojim posebnim prijateljima s kojima mogu dijeliti sretne trenutke i tajne jer od njih primaju stabilnost, empatiju i toplinu (Pachana i sur., 2011). Vezano uz to, znanstvenici su razvili i pojam „Pepeljugin efekt“, kojim objašnjavaju da životinje pružaju trajnu i nekritičnu privrženost, bezuvjetno prihvaćaju ljude, neovisno o problemima s kojima se ljudi mogu suočavati, pružaju osjećaj osobi da je potrebna, smanjuju osjećaj usamljenosti i apatije, smanjuju depresivnost i intenzitet suicidalnih misli, razvijaju samopouzdanje kroz preuzimanje odgovornosti i obaveza te pružaju pozitivan doživljaj vlastite sposobnosti za prevladavanje problema (Mallon, 2004). Kućni ljubimci unapređuju i psihosocijalni razvoj djece, što je pokazalo istraživanje Melsona (2003), u kojem je uočeno da djeca koja imaju kućne ljubimce pokazuju veću empatiju i samopouzdanje te da češće sudjeluju u socijalnim i sportskim aktivnostima. Međutim, Melson (2003) je također uočio da veza između djece i kućnih ljubimaca djeluje i na odnose između djeteta i drugih ljudi. Naime, veza između djece i kućnih ljubimaca doprinosi i većem pouzdanju, poboljšanjima u raspoloženju i većoj empatiji prema drugim ljudima.

Prethodno spomenuti citat Berglera (1994, prema Zuckerman Itković i sur., 2007), naglašava važnost psa u osobnom razvoju djeteta jer razvijajući odnos sa psom, dijete se kroz vođenje uči autoritetu, odgovornosti i samostalnosti. Zuckerman i Itković (2007) navode kako uz psa dijete uči kako postupati s vlastitim ograničenjima i neuspjesima te se lakše suočava s tugom i lakše kontrolira agresiju, čime se potiče razvoj emocionalne inteligencije kroz razvoj samosvijesti i tolerancije. Uz to, dijete kroz druženje sa psom razvija i senzomotoriku te ima priliku neverbalno učiti.

Pas je utjeha i utočište u neizbježnim konfliktima odrastanja te ga dijete doživljava kao prijatelja i zaštitnika, koji pruža stabilnost, sigurnost te potiče samokontrolu. Odnos između djeteta i kućnog ljubimca može biti toliko stabilan, značajan i obilježen privrženosti da se za taj odnos može koristiti model „značajnih drugih“ (Vizek-Vidović, Vlahović-Štetić i Bratko, 2000). Ako se uzme u obzir da je, uz roditelje, braću i sestre te djedove i bake, i kućni ljubimac djetetu značajno biće, onda je sigurno da i kućni ljubimac djeluje na obiteljsku klimu i razvoj djeteta. Primjerice, istraživanjem Smojver-Ažić i Topalović (2010) dobiveno je da djeca koja su više privržena svom kućnom ljubimcu iskazuju veće povjerenje prema majci te veću razinu empatije od djece koja nisu privržena svom kućnom ljubimcu. Vizek-Vidović i suradnici (2000) navode da ta djeca iskazuju i veću empatiju prema drugim bićima te su više prosocijalno orijentirana od ostale djece.

Pozitivni učinci životinja posebno su vidljivi kod psihosocijalno ranjivih osoba, kojima život uz kućnog ljubimca može donijeti brojne promjene na području kvalitete života, u vidu poboljšanja. U suživotu sa životinjama osobe imaju suštinski osjećaj ugodnosti, opuštenosti, ali i zabavu, tijekom čitavog dana. Tako Hart (2015) navodi da u vidu poboljšanja kvalitete života, kućni ljubimci smanjuju osjećaj usamljenosti i depresiju te imaju socijalizacijske učinke, tako da poboljšavaju socijalne interakcije. Uz to, kućni ljubimci na osobu djeluju umirujuće i na fiziološkoj razini, što pokazuje istraživanje Nagasawa i suradnika (2008, prema Hart, 2015), tako da se u organizmu čovjeka u kontaktu sa psom pojačano luči oksitocin, koji ima umirujuće učinke na čovjeka. Vezano uz zdravlje, Headey, Na i Zeng (2008) proveli su istraživanje u kojem su dobili da osobe koje imaju kućne ljubimce, u usporedbi s osobama koje nemaju, imaju veću tjelesnu sposobnost i bolje zdravlje, češće se bave tjelovježbom, bolje spavaju, posjećuju liječnika rjeđe i uzimaju manje slobodnih dana s posla. Hart (2015) navodi i da psi kao kućni ljubimci imaju motivacijske učinke, tako što su im potrebne česte šetnje što motivira osobu na tjelesnu aktivnost. Osim toga, učinci su vidljivi i kod djece u području učenja, čitanja, koncentracije, pozornosti i igre.

U posljednje vrijeme, uloga pasa prepoznata je u radu s osobama s tjelesnim i psihičkim teškoćama, podržavajući tako njihovu kvalitetu života. Danas postoje novi znanstveni uvidi i spoznaje vezano uz pseće ponašanje i kognicije, kao što je sposobnost da razumiju ponašanje čovjeka (Hare, 2007). Naime, snaga komunikacije pasa s ljudima odnosi se na njihovu predisponiranu mogućnost da promatraju izraze lica ljudi za kritične informacije, za potvrđivanje i za vođenje (Horowitz, 2009).

Intervencije potpomognute životinjama

Psi motiviraju i snažno privlače djecu te imaju značajan pozitivan doprinos u mnogim područjima djetetova razvoja i života. Mnoga istraživanja pokazuju da kućni ljubimci pružaju socijalnu podršku i utjehu djeci s teškoćama u razvoju te njihovim obiteljima (Cohen, 2002; Davis, Natrass, O'Brien, Patronek i MacCollin, 2004, prema Devčić, 2016). Međutim, treba razlikovati ulogu kućnog ljubimca te ulogu psa koji je posebno školovan za rad s djetetom s teškoćama u razvoju. Terapija uz pomoć kućnih ljubimaca² je pojam koji se pojavio šezdesetih godina 20. stoljeća (Zuckerman Itković i sur., 2007), a koji se odnosi na bilo kojeg kućnog ljubimca koji ima mnoge pozitivne učinke na djecu i obitelj. Pas pomagač³, za razliku od navedenog, je pas koji je posebno školovan, s ciljem zadovoljavanja individualnih potreba korisnika, koji je položio odgovarajući ispit i stekao pravo na odgovarajuću oznaku. Pritom se korisnikom smatra osoba s invaliditetom, dijete s teškoćama u razvoju ili osoba s kroničnom bolesti čiji intenzitet dovodi do smanjenja funkcionalne sposobnosti u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti, kao i do potencijalnih situacija opasnih po život, a za koju pas obavlja poslove i zadatke s ciljem ostvarenja svakodnevnih životnih potreba, samostalnosti i neovisnosti, čime djeluje na podizanje kvalitete života (Devčić, 2016).

Još prije više od 30 godina Beck i Katcher (1984, prema Kruger, MSW i Serpell, 2015) istaknuli su da se mora razlikovati uobičajena emocionalna reakcija na životinje i terapija, koja nije bilo koje ugodno iskustvo u kojem je osoba kojoj je potreba pomoć i podrška osjetila užitak. Naime, prema *Animal Assisted Intervention International*⁴ intervencije potpomognute životinjama⁵ su cilju usmjerene intervencije osmišljene da unapređuju i poboljšavaju tjelesno, socijalno, emocionalno i/ili kognitivno funkcioniranje osobe koja je uključena u intervenciju, u kojoj je sastavni dio posebno educirani tim voditelja životinje. Osobe koje vode intervencije mogu biti različitih profesija, najčešće unutar pomagačkih struka, a moraju biti posebno educirane i proći posebne treninge unutar intervencija potpomognutih životinjama. Postoje posebni ciljevi za svaku osobu koja je uključena u intervenciju i sam proces intervencije se bilježi i procjenjuje. Unutar intervencija potpomognutih životinjama postoji i obrazovanje potpomognuto životinjama⁶ te terapija

² eng. *Pet Facilitated Therapy*

³ eng. *Service dog*

⁴ Animal Assisted Intervention International (n.d.). Animal Assisted Intervention. Pribavljeno 09.08.2016. s adrese <http://www.aai-int.org/aai/animal-assisted-intervention/>

⁵ eng. *Animal Assisted Intervention*

⁶ eng. *Animal Assisted Education*

potpomognuta životinjama⁷ koji također moraju imati posebno osmišljene ciljeve za svakog korisnika. Intervencije mogu biti i manje usmjerene prema ostvarivanju određenog cilja, odnosno, više ležerne i spontane te takav oblik intervencija pokrivaju aktivnosti potpomognute životinjama⁸, koje omogućavaju širi spektar aktivnosti od obrazovanja i terapije potpomognute životinjama. Intervencije se mogu održavati u različitim okolnostima, mogu biti grupne ili individualne i mogu se provoditi i prilagođavati za osobe bilo koje životne dobi. Prema *Delta Society*⁹ aktivnosti potpomognute životinjama omogućavaju mogućnosti za motivacijske, obrazovne, rekreacijske i/ili terapijske dobrobiti kako bi se poboljšala kvaliteta života. Osim toga, za razliku od drugih intervencija, čiji ciljevi moraju biti posebno osmišljeni, u njima, osim educiranih stručnjaka, mogu sudjelovati i volonteri. Uz to, važno je razlikovati i *psa pomagača* od *terapijskog psa*, zato što je voditelj terapijskog psa stručna osoba koja sudjeluje u terapijskom, edukacijskom, rehabilitacijskom ili odgojno-obrazovnom procesu, te je školovanje terapijskog psa određeno potrebama skupine korisnika s kojima će stručni voditelj provoditi aktivnosti, a školovanje psa pomagača je određeno potrebama jednog korisnika (najčešće djeteta s teškoćama u razvoju) kojem se pas dodjeljuje, čiji je voditelj osoba koja provodi aktivnosti s korisnikom i psom (roditelj ili drugi zakonski zastupnik djeteta s teškoćama u razvoju ili osobe s invaliditetom) (Devčić, 2016). Program dodjele pasa pomagača u Hrvatskoj je 2002. godine započela nevladina i neprofitna organizacija Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet¹⁰ koja je osnovana još 1990. godine, a uz njih, program dodjele pasa pomagača u Hrvatskoj ima i ustanova socijalne skrbi Centar za rehabilitaciju Silver¹¹, osnovana 2008. godine.

Prema Krugeru i suradnicima (2015) postoje dvije skupine razloga kako i zašto odnos životinje i čovjeka može imati terapijsko djelovanje. U jednu skupinu spada mnoštvo jedinstvenih karakteristika koje životinje posjeduju. Zbog tih karakteristika životinje djeluju smirujuće na osobu, tako da smanjuju tjeskobu i pobuđenost. Osim toga, u zajedništvu sa životinjama čovjek može ostvariti svoje socijalne potrebe, može stvoriti privrženost te čovjek, posebno u djetinjstvu, može koristiti životinju kao tranzicijski objekt. Zbog svojih karakteristika životinje djeluju kao socijalni medijatori, tako da kataliziraju i stimuliraju

⁷ eng, *Animal Assisted Therapy*

⁸ eng, *Animal Assisted Activity*

⁹ Delta Society (n.d.). Pribavljeno 09.08.2016. s adrese <http://www.deltasociety.com.au/pages/about-us.html>

¹⁰ Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet – Povijest (n.d.). Pribavljeno 11.08.2016. s adrese <http://www.psvodici.hr/hr/povijest>

¹¹ Centar za rehabilitaciju Silver (n.d.). Pribavljeno 11.08.2016. s adrese <http://czrs.hr/centar-za-rehabilitaciju-silver/>

međuljudske interakcije. S druge strane, druga skupina razloga zašto odnos životinje i čovjeka može imati terapijsko djelovanje jest to što su životinje živi i interaktivni instrumenti ponašajnih i kognitivnih promjena kod čovjeka. Tako pomažu čovjeku da sebe, životinju i svijet sagleda na potpuno nove načine. Dakle, ono što je važno naglasiti je da intervencije potpomognute životinjama pokazuju značajan doprinos ukupnoj kvaliteti života (Fine, 2015).

Pas pomagač – asistent djeci s teškoćama u razvoju

Martin i Farnum (2002) proučavali su interakcije djece s poremećajima iz autističnog spektra sa terapijskim psima te su primijetili znatna poboljšanja u dječjim razigranim raspoloženjima, a isto tako i da su djeca u blizini psa puno pažljivija i imaju veću koncentraciju. Osim toga, primijetili su da se djeca češće smiju i da imaju više energije te da vrlo rado razgovaraju sa psom, ali i uključuju terapeuta u razgovore. Uz to, u prisutnosti terapijskog psa bili su više usredotočeni na zadatke. Ta poboljšanja su primijetili uspoređujući ih s drugom djecom s poremećajima iz autističnog spektra koja su se u svojim terapijama igrali loptom ili se igrali s plišanim psom. Postoje mnogi terapijski psi u obrazovnoj praksi koji motiviraju i olakšavaju učenje kod djece s teškoćama u razvoju te uz pomoću kojih djeca razvijaju mnoge razvojne vještine, poput računanja, rezanja, izražavanja sebe i rješavanja problema (Barol, 2007; Gee, Sherlock, Bennet i Harris, 2009, prema Fine, 2011). Osim toga, Fine i Eisen (2008, prema Fine, 2011) naglašavaju važnost uloge terapijskih pasa kao socijalnih katalizatora pomoću kojih se djeca s teškoćama u razvoju češće i radije uključuju u socijalne interakcije.

Istraživanja vezana uz pse pomagače i njihove korisnike najčešće prikazuju područja života i razvoja u kojima pas pomagač ima učinke. Dijete koje ima psa pomagača kod kuće, čiji je voditelj (najčešće) roditelj, ima priliku biti svaki dan s tim psom te provoditi zajedničke aktivnosti u prirodnom okruženju, što nije slučaj s terapijskim psima, koje dijete posjećuje u terapijskom okruženju po dogovoru s terapeutom (Devčić, 2016). Aktivnosti koje zajedno mogu provoditi pas pomagač i dijete, uz voditelja psa, prilagođene su teškoćama i individualnim potrebama djeteta, a osmišljava ih stručni savjetnik na temelju informacija roditelja o ključnim razvojnim područjima koje je potrebno dalje unapređivati i poticati s ciljem ubrzavanja napretka razvojnog procesa djeteta (Devčić, 2016; Kobešćak, Selaković i Katalenić, 2013). Uključivanjem psa pomagača u svakodnevni život djeteta, pas postaje aktivni sudionik djetetova života te tako pas, uz obavezno prethodno školovanje, potičući motivaciju i smirenost djeteta može iz njega izvući mnoge potencijale koji bi bez psa mogli

ostati skriveni (Kobešćak i sur., 2013). Uloge pasa pomagača mogu biti razne, a područja razvoja djeteta na koje se može djelovati uz psa pomagača isplaniranim aktivnostima mogu biti razvoj motoričkih vještina, osjetilno-perceptivnog područja, govora i komunikacijskih vještina, socio-emocionalnog područja, kognitivni razvoj, razvoj prosocijalnog ponašanja i usvajanje kulturno-higijenskih navika te mnoga druga (Devčić, 2016). Neka od tih područja, konkretno socio-emocionalno, motoričko i komunikacijsko, proučavale su Kobešćak i suradnice (2013) u jednoj studiji slučaja dvojice blizanaca s cerebralnom paralizom. U longitudinalnoj studiji slučaja htio se vidjeti napredak u navedenim razvojnim područjima. Najveće pozitivne promjene uočene su u socio-emocionalnom području razvoja, što se odnosi na uključivanje psa pomagača u aktivnosti izvan kućnog okruženja, utjecaj psa pomagača na poticanje brige o drugome, jačanje sigurnosti u odnosu na sebe i druge, smirivanje napetosti, stvaranje psihičkih koncepata te pri izlasku na javna mjesta. Uz to, roditelji su tijekom zajedničkih šetnji uočili povećanje sigurnosti i socijalne kompetencije blizanaca te su i oni sami iskazivali vrlo pozitivne reakcije vezano uz taj napredak. Pas pomagač je istovremeno poticao socio-emocionalno i komunikacijsko područje razvoja što je uočeno prilikom šetnji u kojima su blizanci ulazili u česte kontakte s prolaznicima koji bi ih ispitivali o psu. Tako su blizanci jačali sigurnost u verbalnoj komunikaciji, ali i samopouzdanje. Uz psa pomagača blizanci su razvijali i rječnik te čistoću izgovora i fluentnost govora jer su se uz njega morali truditi što jasnije izgovarati riječi, poput njegova imena ili neke naredbe. Pas pomagač je potaknuo i njihov motorički razvoj, tako što im je pomagao oko podizanja, kretanja i održavanja ravnoteže, ali i općenito bio je vrlo jak motivator koji je inicirao mnoge aktivnosti i vježbe koje im je uz njega bio manji problem izvoditi.

Kvaliteta života sa psom pomagačem

Istraživanje Shintanija i suradnika (2010) o učinku pasa pomagača na poboljšanje kvalitete života vezane uz zdravlje uspoređivalo je kvalitetu života skupine ljudi s tjelesnim teškoćama koji imaju psa pomagača i skupine ljudi s tjelesnim teškoćama bez psa pomagača. Utvrđeno je da pas pomagač djeluje na ukupno psihičko stanje njihovih korisnika. Korisnici psa pomagača su značajno češće iskazivali da žive mirno i sretno te su značajno češće iskazivali da doživljavaju manje psihičkih poteškoća u svakodnevnim zadacima i aktivnostima. Osim toga, procjenjuju bolju kvalitetu života u području socijalnog funkcioniranja i psihičkog zdravlja. Istraživači su zaključili da pas pomagač, bez obzira na to što korisnik ima rijetka tjelesna oštećenja, značajno doprinosi ukupnoj kvaliteti života korisnika, unapređujući posebice njegovu psihičku kvalitetu života. Uz to, korisnici psa

pomagača navodili su da osjećaju manje opterećenje u svakodnevnim tjelesnim i psihičkim aktivnostima, što doprinosi i većoj mogućnosti samostalnosti i socijalnog uključivanja korisnika.

U istraživanju Burrows, Adams i Spiers (2008) kod djece s poremećajem iz autističnog spektra uočena je povećana sigurnost, kako kod kuće tako i u javnosti, te brži razvoj motoričkih vještina zbog obaveza i odgovornosti prema psu. Uz to, učinak prisutnosti i aktivnosti sa psom pomagačem vidljivi su i u smanjenju tjeskobe djeteta, ali i smanjenju stresa roditelja te unapređenju socijalnih kontakata unutar, ali i izvan obitelji. S obzirom na rezultate istraživanja, istraživači su zaključili da psi pomagači pozitivno djeluju na djetetovu, ali i obiteljsku kvalitetu života.

Osvrćući se na rezultate drugih istraživanja Shintani i suradnici (Takayanagi, 2001; Takayanagi, 2002; Takayanagi, 2006, prema Shintani i sur., 2010) sumirali su učinke pasa pomagača u četiri skupine: funkcionalni, socijalni, ekonomski i psihički učinci. Kao funkcionalne učinke navode kako psi pomagači poboljšavaju i produžuju dnevne aktivnosti korisnika pružajući razne oblike podrške i zadovoljavajući potrebe svog korisnika. U socijalne učinke navode kako pas pomagač potiče razne oblike interakcije i komunikacije između drugih korisnika, ali i korisnika i drugih vlasnika pasa i šire zajednice. Osim toga, psi pomagači mogu utjecati na njihovu socijalnu rehabilitaciju, poticanjem samostalnosti korisnika i njegovog uključivanja u zajednicu. Među ekonomske učinke ubrajaju podatak da se troškovi ljudske i drugih oblika podrške koja je potrebna osobama s invaliditetom smanji za čak 68% nakon što im se dodjeli pas pomagač. Uz to, mnogi korisnici uz psa pomagača uspješno pronadu posao i postaju ekonomski neovisni. Vezano za psihičke učinke, autori navode da u suživotu sa psom pomagačem korisnicima raste samopouzdanje zbog povećane odgovornosti oko brige o psu te se usmjeravaju više na unutarnji lokus kontrole. Osim toga, samo primanje i davanje pažnje i ljubavi utječe na psihičko stanje korisnika, a dodjelom psa pomagača, korisnik dobiva stalnog partnera koji smanjuje tjeskobu i pruža osjećaj sigurnosti.

S obzirom na navedene funkcionalne, socijalne, ekonomske i psihičke promjene do kojih dolazi uključivanjem psa pomagača u život korisnika, odnosno djeteta s teškoćama u razvoju, ali i njegove obitelji, postavlja se pitanje postoji li razlika u kvaliteti života obitelji djece s teškoćama u razvoju korisnika psa pomagača i obitelji čija djeca s teškoćama u razvoju nisu korisnici psa pomagača? Pregledom literature vidljivo je da u Hrvatskoj ne postoji istraživanje koje je uključilo te dvije skupine roditelja i usporedilo ih prema obiteljskoj

kvaliteti života. Dodatna svrha ovog rada jest donijeti nove uvide i spoznaje vezane uz uključivanje psa pomagača u život obitelji djece s teškoćama u razvoju kako bi im se moglo pružiti više kvalitetnije podrške koja im je potrebna.

2. Cilj i problemi

Cilj istraživanja je ispitati postoje li razlike u kvaliteti života između obitelji čija su djeca s teškoćama u razvoju korisnici psa pomagača i obitelji čija djeca s teškoćama u razvoju nisu korisnici psa pomagača te steći uvid u mišljenje roditelja o tome što može unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju, u mišljenje i iskustvo može li pas pomagač unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju te u značaj psa pomagača obiteljima djece s teškoćama u razvoju.

Kvantitativna analiza

1. Ispitati razlike u ukupnoj procjeni kvalitete života obitelji djece s teškoćama u razvoju, razlike u domenama obiteljske kvalitete života (zdravlja, financijskog stanja, obiteljskih odnosa, podrške prijatelja i susjeda, podrške stručnih službi, utjecaja vrijednosti, odmora i rekreacije te integracije u zajednicu) te razlike u dimenzijama obiteljske kvalitete života (značaja, mogućnosti, inicijative, postignuća, stabilnosti i zadovoljstva) između obitelji djece s teškoćama u razvoju koja imaju psa pomagača i obitelji djece s teškoćama u razvoju koja nemaju psa pomagača.

Hipoteza 1: Postoji statistički značajna razlika u ukupnoj kvaliteti života, u domenama te u dimenzijama kvalitete života s obzirom na prisutnost psa pomagača u obitelji, pri čemu se očekuje veća kvaliteta života u obiteljima sa psom pomagačem. Temeljem literature, roditelji djece s teškoćama u razvoju koja su korisnici psa pomagača procjenjuju većom ukupnu kvalitetu života te kvalitetu života u nekim domenama (zdravlje, financijsko stanje, obiteljski odnosi, odmor i rekreacija te integracija u zajednicu).

Kvalitativna analiza

U kvalitativnom dijelu cilj istraživanja je produbiti uvid u mišljenje roditelja o tome što može unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju te u značaj psa pomagača djetetu s teškoćama u razvoju.

Dodatni cilj istraživanja bio je steći uvid u mišljenje kako može pas pomagač unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju, roditelja djece korisnika psa pomagača koji imaju iskustvo podrške psa pomagača djetetu te roditelja čija djeca nisu korisnici psa pomagača i nemaju to iskustvo.

Postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Što može unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju?
2. Može li pas pomagač unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju?
3. Koji je značaj psa pomagača djetetu s teškoćama u razvoju u obiteljima korisnika?

3. Metoda

Sudionici

U istraživanju su sudjelovali roditelji djece s teškoćama u razvoju na području Republike Hrvatske. Od njih ukupno 84, dio njih su bili roditelji djece s teškoćama u razvoju koja su korisnici psa pomagača (40), korisnici i članovi Hrvatske udruge za školovanje pasa vodiča i mobilitet te Centra za rehabilitaciju Silver, a dio su bili roditelji bez psa pomagača (44), članovi Centra za rehabilitaciju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta te Udruge „OKO“. Sudjelovalo je 74 majki te 10 očeva djece s teškoćama u razvoju. Sudionici su bili u rasponu dobi od 27 do 67 godina, prosječne dobi 44 ($M=43.77$, $SD=7.60$). U tablici 1 detaljnije su prikazani sociodemografski podatci uzorka roditelja.

Tablica 1. Sociodemografski podatci o uzorku roditelja djece korisnika psa pomagača (n=40) i uzorku roditelja djece bez psa pomagača (n=44)

		n ¹ =40	n ² =44
Prosječna dob (u godinama)	<i>M</i>	43.45	44.07
	<i>SD</i>	7.31	7.94
Duljina suživota sa psom pomagačem (u mjesecima)	<i>M</i>	48.60	/
	<i>(SD)</i>	(34.62)	/
	<i>Min-Max</i>	6-144	/
		<i>f</i> ¹	<i>f</i> ²
Ispunjavao/la upitnik	Majka djeteta	32	42
	Otac djeteta	8	2
Status veze	U braku	33	33
	Razveden/a	2	6
	Izvanbračna zajednica/ stalna veza	4	2
	Nije u vezi	0	3
	Uovac/ica	1	0
Veličina mjesta prebivališta	Više od 100 000 stanovnika	22	14
	Od 10 000 do 100 000 stanovnika	6	16
	Od 2000 do 10 000 stanovnika	9	6
	Manje od 2000 stanovnika	3	8
Najviši stupanj obrazovanja	Završena srednja škola (SSS)	16	20
	Završen fakultet (VSS)	16	12
	Završena viša škola/studij (VŠŠ)	5	7
	Završen poslijediplomski studij	3	5
Radni status	Zaposlen/a	22	18
	Status njegovatelja/ice	13	21
	Nezaposlen/a	3	2
	Umirovljen/a	2	1
	Dopust za njegu djeteta	0	2
Financijsko stanje	Prosječno	24	20
	Ispod prosjeka	6	11
	Iznad prosjeka	6	10
	Daleko ispod prosjeka	3	2
	Daleko iznad prosjeka	1	1

Napomena: ¹ Uzorak obitelji djece s teškoćama u razvoju korisnika psa pomagača; ² Uzorak obitelji djece s teškoćama u razvoju bez psa pomagača; M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija; Min = najmanji postignuti rezultat; Max = najveći postignuti rezultat; f = frekvencija.

Statistički značajno više očeva korisnika psa pomagača je sudjelovalo u istraživanju, nego očeva čija djeca nisu korisnici psa pomagača ($\chi^2(1, 84) = 4.78, p < .05$). S partnerom živi 72 sudionika, od čega je 66 sudionika u braku, a šest sudionika živi s partnerom u izvanbračnoj zajednici. Najviše sudionika istraživanja trenutno živi u mjestu s više od 100 000 stanovnika, njih 36, pri čemu statistički značajno više roditelja djece korisnika psa pomagača živi u gradovima većim od 100 000 stanovnika (22), nego roditelja djece bez psa pomagača (14) ($\chi^2(3, 84) = 9.03, p < .05$). Također, najviše sudionika je rođeno u mjestu s više od 100 000 stanovnika, njih 38. Što se tiče radnog statusa, statistički značajno više roditelja djece korisnika psa pomagača je zaposleno (22) i manje je onih sa statusom

njevodatelja (13), nego roditelja djece bez psa pomogača koji su zaposleni (18) i onih sa statusom njevodatelja (21) ($\chi^2(1, 84) = 24.05, p < .05$).

U istraživanju su prikupljeni podatci o 88 djece s teškoćama u razvoju. U istraživanju su sudjelovala i četiri roditelja koji imaju dvoje djece s teškoćama u razvoju. Najviše roditelja (41) ima dvoje djece, zatim njih 20 ima jedno dijete, 15 njih ima troje djece te osmero roditelja ima četvero djece. U tablici 2 prikazani su podatci o djeci s teškoćama u razvoju koji su prikupljeni od roditelja.

Tablica 2. Podatci o broju djece u obiteljima korisnika psa pomogača ($n=40$) te u obiteljima koja nisu korisnici psa pomogača ($n=48$)

		$n^1=40$	$n^2=48$
Dob djeteta	<i>M</i>	12.45	13.13
	<i>SD</i>	6.30	8.57
		<i>f</i> ¹	<i>f</i> ²
Spol djeteta	Muško dijete	29	29
	Žensko dijete	11	19
Višestrukost teškoća	Djeca s višestrukim teškoćama	38	43
	Djeca s jednom teškoćom	2	5
Vrsta teškoće (specifične dijagnoze)	PDD (Pervazivni razvojni poremećaji)	17	14
	Intelektualne teškoće	16	9
	Dječja cerebralna paraliza	12	13
	Druge kronične bolesti (pr. dijabetes)	1	5
	Down sindrom	0	5
	Teškoće u govoru ili jeziku	20	27
	Problemi motorne kontrole/koordinacije	22	16
	Oštećenje senzorne integracije	22	11
	Epilepsija	17	13
	Problemi raspoloženja/ anksioznost	8	17
	Problemi pažnje i koncentracije (ADD ili ADHD)	11	9
	Teže oštećenje vida	11	5
	Dodatne teškoće	Teškoće u prehrani (prehrana preko sonde, alergije i preosjetljivost itd.)	6
Problemi u ponašanju		10	4
Gastro-intestinalni/digestivni/abdominalni problemi		4	9
Astma ili druga respiratorna oboljenja		2	5
Srčani problemi		3	3
Spina bifida		2	3
Teže oštećenje sluha		2	2
Ostale teškoće ($n=1$)*	8	12	

Napomena: ¹ Broj djece u obiteljima korisnika psa pomogača; ² Broj djece u obiteljima bez psa pomogača (4 obitelji imaju po dvoje djece s teškoćama); * oštećenje mozga 3. stupnja, dvojne dijagnoze (Intelektualne teškoće i psihijatrijski poremećaj), Dravet sindrom, spinalna mišićna atrofija (tip I), spinalna mišićna atrofija (tip II), Fragile X sindrom, Cri du Chat, neurorazvojna anomalija središnjeg živčanog sustava, distoni sindrom, Landau-Kleffner sindrom, ring 18 kromosoma, cistis celebri, Sanfilippo sindrom, Morsijerov sindrom, hidrocefalus, genetski sindrom, neurogeni mokraćni mjehur, inkontinencija, skolioza kralježnice, iščašenje kuka.

Od ukupno 88 djece s teškoćama u razvoju čiji su roditelji sudjelovali u istraživanju, jednu teškoću ima sedmero djece, a višestruke teškoće ima 81 dijete, od čega su od specifičnih dijagnoza najučestaliji pervazivni razvojni poremećaji (31), intelektualne teškoće (25) te dječja cerebralna paraliza (25), dok su od dodatnih najučestalije teškoće u govoru ili jeziku (47), problemi motorne kontrole/koordinacije (38), oštećenje senzorne integracije (33) te epilepsija (30).

Instrumenti

Upitnik za ispitivanje obiteljske kvalitete života (Family Quality of Life (FQOL))

U istraživanju je korišten Upitnik za ispitivanje obiteljske kvalitete života (*Family Quality of Life (FQOL)*, Brown i sur., 2006), koji ispituje kvalitetu života obitelji koje imaju jednog ili više članova s intelektualnim ili teškoćama u razvoju, a ispunjavaju ga glavni skrbnici ili njegovatelji osoba s intelektualnim ili teškoćama u razvoju. Za potrebe ovog istraživanja korišten je hrvatski prijevod ove ljestvice (Cvitković i sur., 2013).

U dijelu *O Vašoj obitelji* sudionici odgovaraju na niz općenitih pitanja zatvorenog tipa o njihovoj obitelji i članu s teškoćama u razvoju (npr. srodstvo s članom obitelji koji ima teškoće, spol i dob djeteta s teškoćama u razvoju itd.). U drugom dijelu upitnika procjenjuje se obiteljska kvaliteta života u devet domena: zdravlje, financijsko stanje, obiteljski odnosi, podrška prijatelja i susjeda, podrška stručnih službi, utjecaj vrijednosti, karijera, odmor i rekreacija i integracija u zajednicu. Unutar svake domene postoje dva područja ispitivanja. U prvom dijelu ispituju se opće informacije koje osiguravaju kontekst same domene te sudionici odgovaraju na otvoreni i zatvoreni tip pitanja (npr. za domenu zdravlje se ispituju postojeće brige za psihičko i/ili tjelesno zdravlje članova obitelji. Primjer čestice: „Koje su poteškoće prisutne u postizanju brige o zdravlju za Vašu obitelj?“), dok se u drugom dijelu svake domene ispituju sljedeće dimenzije: značaj, mogućnosti, inicijativa, postignuće, stabilnost i zadovoljstvo (primjer dimenzije značaj za domenu zdravlje: „Koliko je značajno zdravlje Vaše obitelji za kvalitetu života Vaše obitelji?“). Odgovori u drugom dijelu domena procjene su na Likertovoj ljestvici od pet stupnjeva, od najvišeg „Vrlo mnogo“ - 5 do najnižeg stupnja „Gotovo ništa“ - 1. U posljednjem dijelu upitnika ispituju se opći dojmovi obiteljske kvalitete života u kojem se nalaze čestice otvorenog tipa (npr. „Što prema vašem mišljenju može unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju?, koje je obrađeno u kvalitativnoj analizi“) te čestice zatvorenog tipa (npr. „Općenito, kako biste opisali kvalitetu

života Vaše obitelji?“) čiji se odgovori također procjenjuju na Lickertovoj ljestvici od pet stupnjeva, od „Odlična kvaliteta života“ - 5 do „Nezadovoljavajuća kvaliteta života“ - 1.

Rezultati se mogu formirati po domenama i dimenzijama. Ukupni rezultati formiraju se za svaku od devet domena (zdravlje, financijsko stanje itd.), zbrajanjem odgovora unutar pojedine domene, te za svaku od šest dimenzija (značaj, mogućnosti, inicijativa itd.), zbrajanjem odgovora unutar svake dimenzije.

S obzirom na opsežnost upitnika i količinu pitanja, u ovom istraživanju nije korištena domena karijere niti sva pitanja koja osiguravaju opće informacije i kontekst, kako bi se skratilo vrijeme ispunjavanja upitnika i povećala motivacija za sudjelovanje roditelja djece s teškoćama u razvoju koji često ne mogu izdvojiti dovoljno vremena za ispunjavanje anketa.

Koeficijent pouzdanosti ljestvice obiteljske kvalitete života korištene u ovom istraživanju iznosi 0.89. U tablici 3 navedene su vrijednosti *Cronbach alpha* koeficijenata koje su za sve domene i dimenzije srednje do visoke, osim za domene zdravlja i financijskog stanja te dimenziju značaja, koje treba uzimati s oprezom, jednako kao što je dobiveno i u istraživanju Cvitković i suradnica (2013) koje su prve koristile ljestvicu prevedenu na hrvatski jezik, čije su se vrijednosti koeficijenta pouzdanosti za domene kretale od 0.42 do 0.91. U originalnom upitniku Browna i suradnika (2006) vrijednosti *Cronbach alpha* kretale su se između 0.60 i 0.92.

Tablica 3. Prikaz koeficijenata pouzdanosti domena obiteljske kvalitete života (N=84)

	<i>Cronbach alpha</i>	
	Zdravlje	.49
	Financijsko stanje	.58
	Obiteljski odnosi	.81
Domena obiteljske kvalitete života	Podrška prijatelja i susjeda	.82
	Podrška stručnih službi	.63
	Utjecaj vrijednosti	.88
	Odmor i rekreacija	.84
	Integracija u zajednicu	.78
	Značaj	.37
	Mogućnosti	.65
Dimenzije obiteljske kvalitete života	Inicijativa	.64
	Postignuće	.58
	Stabilnost	.59
	Zadovoljstvo	.78

Upitnik o psu pomagaču

Posljednji dio ankete bio je različit za dvije skupine roditelja. Podatci o psu pomagaču u obitelji korisnika prikupljeni su od roditelja korisnika psa pomagača, pri čemu su prikupljeni podatci o psu pomagaču kojeg je njihovo dijete korisnik. Ovaj dio ankete služio je za kvalitativnu analizu podataka. Osim istraživačkih pitanja, koja su navedena u ciljevima, prikupljeni su i opći podatci o trenutnom psu pomagaču. Pitanja su bila otvorenog i zatvorenog tipa (*Prilog 1*).

Informiranost i mišljenje o psima pomagačima u obiteljima bez psa pomagača

Podatci o informiranosti i mišljenju o psima pomagačima prikupljeni su u uzorku roditelja čija djeca nisu korisnici psa pomagača. Prikupljeni su podatci o informiranosti o programu uključivanja psa pomagača u život djece s teškoćama u razvoju te podatci potrebni za kvalitativnu analizu, čija su istraživačka pitanja prikazana u ciljevima. Pitanja su bila otvorenog i zatvorenog tipa (*Prilog 2*).

Upitnik sociodemografskih podataka

Upitnik sociodemografskih podataka konstruiran je za potrebe ovog istraživanja kako bi se prikupili opći podatci o sudionicima. Prikupljeni su podatci prikazani u tablici 1. Sva su pitanja bila zatvorenog tipa. Stupanj religioznosti sudionici su procjenjivali na Likertovoj ljestvici od 10 stupnjeva (1 - Nimalo religiozan/na do 10 – Izrazito religiozan/na).

Postupak

Podatci potrebni za ovo istraživanje prikupljeni su pomoću *online* ankete od 21. studenog 2016. do 09. siječnja 2017. Uzorak roditelja djece s teškoćama u razvoju koja su korisnici psa pomagača omogućili su Hrvatska udruga za školovanje pasa pomagača te Centar za rehabilitaciju Silver koji su roditeljima voditeljima psa pomagača prosljeđivali anketu putem elektroničke pošte i *Facebook* stranica i grupa. Druga skupina roditelja, čija djeca nisu korisnici psa pomagača, kontaktirana je uz pomoć Centra za rehabilitaciju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta te Udruge „OKO“. Njima je također poslana anketa putem društvenih mreža i elektroničke pošte. Svim udrugama i centrima upućena je Zamolba za odobravanje provođenja istraživanja za izradu diplomskog rada. Prije početka ispunjavanja ankete, sudionicima je omogućena uputa u kojoj se navodi da su anonimnost i povjerljivost osigurane tijekom cijelog istraživačkog procesa te da će se podatci koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Osim toga, navedeno je kako ispunjavanje ankete traje oko 30 minuta te je

sudionicima dana mogućnost obraćanja putem elektroničke pošte ako imaju pitanja ili ih zanimaju rezultati istraživanja.

Ovisno o tome jesu li njihova djeca korisnici psa pomagača ili nisu, sudionici su ispunjavali jednu od dvije verzije ankete. U prvom dijelu ankete, sudionici su ispunjavali sociodemografske podatke i odgovarali na pitanja o obiteljskoj kvaliteti života. U posljednjem dijelu roditelji korisnika psa pomagača davali su podatke o vlastitom psu pomagaču, njegovom značaju i načinu na koji unapređuje kvalitetu života obitelji i djeteta s teškoćama u razvoju, dok su roditelji djece koja nisu korisnici psa pomagača davali podatke o informiranosti i vlastitom mišljenju o značaju i djelovanju psa pomagača na kvalitetu života djeteta s teškoćama u razvoju i cijele obitelji.

4. Rezultati

Kvantitativna analiza

U tablici 4 prikazani su deskriptivni podatci i rezultati t-testova za procjenu ukupne obiteljske kvalitete života te za ukupne rezultate po domenama i dimenzijama kvalitete života.

Tablica 4. Prikaz deskriptivnih podataka obiteljske kvalitete života ukupno te na ukupnim rezultatima domena i dimenzija skale obiteljske kvalitete života (N=84)

	Korisnici psa (n=40)			Nisu korisnici psa (n=44)			Ukupno (N=84)				
	M	SD	K-S	M	SD	K-S	Min	Max	K-S	t	p
Ukupna kvaliteta života	3.13	0.97	0.22**	2.80	1.09	0.18**	1	5	0.20**	1.46	.15
Zdravlje	3.67	0.44	0.10	3.63	0.47	0.13	2	5	0.11*	0.42	.67
Financijsko stanje	3.31	0.46	0.12	3.22	0.55	0.09	2	4	0.09	0.83	.41
Obiteljski odnosi	4.32	0.37	0.15*	4.11	0.60	0.16**	2	5	0.14**	1.86	.07
Podrška prijatelja i susjeda	2.85	0.71	0.10	2.90	0.65	0.09	1	5	0.07	-0.29	.78
Podrška stručnih službi	3.22	0.55	0.15*	3.29	0.73	0.12	2	4	0.13**	-0.44	.66
Utjecaj vrijednosti	3.64	0.69	0.14	3.54	0.70	0.12	2	5	0.12**	0.65	.52
Odmor i rekreacija	3.63	0.51	0.12	3.41	0.83	0.11	1	5	0.10	1.47	.14
Integracija u zajednicu	3.41	0.62	0.11	3.34	0.53	0.15*	2	5	0.10*	0.60	.55
Značaj	4.13	0.35	0.14	4.15	0.40	0.15*	3	5	0.09	-0.16	.87
Mogućnosti	3.37	0.54	0.13	3.31	0.61	0.08	2	5	0.09	0.47	.64
Inicijativa	3.63	0.52	0.15*	3.49	0.57	0.15*	2	5	0.12**	1.13	.26
Postignuće	3.45	0.43	0.13	3.34	0.53	0.12	2	5	0.13**	1.08	.28
Stabilnost	3.03	0.27	0.25**	3.06	0.23	0.22**	2	4	0.23**	-0.57	.57
Zadovoljstvo	3.43	0.56	0.10	3.22	0.63	0.11	2	5	0.09	1.59	.12

Napomena: **p < .01, *p < .05; M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija; Min = najmanji postignuti rezultat; Max = najveći postignuti rezultat; K-S = Kolmogorovljev-Smirnovljev test; t = t-test; p = razina značajnosti t-testa.

Iz priloženih podataka uočava se da je veličina uzorka podjednaka. Rezultati testa normalnosti raspodjela pokazuju da od normaliteta, na ukupnom uzorku, u smjeru negativne asimetrije, odstupaju procjene ukupne kvalitete života, domena zdravlja, obiteljskih odnosa, podrške stručnih službi, utjecaja vrijednosti i integracije u zajednicu te dimenzija inicijative i postignuća, dok u smjeru pozitivne asimetrije odstupa dimenzija stabilnosti. To znači da, osim na dimenziji stabilnosti, većina roditelja procjenjuje kako je navedena kvaliteta života po domenama i dimenzijama veća od onog što bi se moglo pretpostaviti normalnom distribucijom, dok je stabilnost obiteljskog života kod obje grupe roditelja procijenjena manjom od one koja bi se mogla pretpostaviti normalnom distribucijom (tablica 4).

Odstupanje od normaliteta u smjeru negativne asimetrije kod obitelji djece s teškoćama u razvoju nije očekivano, s obzirom na to da su procjene kvalitete života obitelji

djece s teškoćama u razvoju, prema istraživanju Benjak (2010) unutar ili ispod teorijskih prosjeka, dakle očekivano je da roditelji djece s teškoćama u razvoju svoju obiteljsku kvalitetu života u prosjeku procjenjuju „ni zadovoljavajućom ni nezadovoljavajućom“.

Podatci iz tablice 4 pokazuju kako roditelji iz obje skupine, unutar domena obiteljske kvalitete života, najveće procjene daju obiteljskim odnosima, zatim zdravlju te utjecaju vrijednosti. Najmanje procjene daju podršci prijatelja i susjeda te podršci stručnih službi. Dakle, na osnovu ukupnih rezultata procjena obiteljske kvalitete života po domenama i dimenzijama, vidljivo je kako roditelji djece s teškoćama u razvoju daju visoke procjene domeni obiteljskih odnosa, što znači da su za njih i članove njihove obitelji oni u kategoriji „prilično značajni“, a u istoj su kategoriji odgovori vezani uz mogućnosti za održavanjem dobrih međusobnih odnosa, uživanje i trud da održe dobre odnose unutar obitelji te procjenjuju da će se obiteljski odnosi poboljšati i da su zadovoljni odnosima unutar obitelji. S druge strane, najmanje procjene daju domeni podrške prijatelja i susjeda, što znači da procjenjuju da im je ona „djelomično značajna“, očekuju i dobivaju „nešto malo“ podrške od prijatelja i susjeda, smatraju da će ta podrška ostati na istom te procjenjuju da su njome „ni zadovoljni ni nezadovoljni“. Unutar dimenzija, roditelji iz obje skupine najveće procjene daju značaju, potom inicijativi, dok najmanje procjene daju stabilnosti domena obiteljske kvalitete života. Prema tome, unutar dimenzije stabilnosti roditelji procjenjuju kako će u skorijoj budućnosti domene obiteljske kvalitete života „ostati na istom“.

Iako su aritmetičke sredine procjene ukupne kvalitete života te nekih domena i dimenzija kvalitete života nešto veće kod roditelja korisnika psa pomagača nego kod roditelja koja nisu korisnici psa pomagača i znatne su razlike u raspršenjima na nekim varijablama, nisu utvrđene statistički značajne razlike u procjeni ukupne kvalitete života niti na jednom ukupnom rezultatu domena i dimenzija kvalitete života između obitelji korisnika psa pomagača i obitelji djece s teškoćama u razvoju koja nisu korisnici psa pomagača. Iako nije statistički značajna, razina značajnosti kod testiranja razlike u procjeni kvalitete života u domeni obiteljskih odnosa je granična ($t(82) = 1.86; p = .07$), pri čemu roditelji u obitelji sa psom pomagačem daju veće procjene kvalitete obiteljskih odnosa od roditelja bez psa pomagača.

S obzirom na navedeno, dodatno je provedena detaljnija analiza testiranjem razlika aritmetičkih sredina između pojedinih domena i dimenzija skale za ispitivanje obiteljske kvalitete života, s obzirom na prisutnost psa pomagača u obitelji.

U tablici 5 prikazani su deskriptivni podatci na pojedinim česticama domena i dimenzija skale kvalitete života.

Tablica 5. Deskriptivni podatci i t-testovi između domena i dimenzija kvalitete života s obzirom na prisutnost psa pomagača u obitelji (n=40 PP; n=44 bez PP)

	PP	Zdravlje		Financijsko stanje		Odnosi u obitelji		Podrška drugih		Podrška stručnih službi		Utjecaj vrijednosti		Odmor i rekreacija		Integracija u zajednicu	
		M (SD)	t	M (SD)	t	M (SD)	t	M (SD)	t	M (SD)	t	M (SD)	t	M (SD)	t	M (SD)	t
Značaj	Da	4.75 (0.59)	-1.33	3.83 (0.75)	-0.64	4.93 (0.27)	2.23*	3.63 (1.13)	0.32	3.95 (1.13)	-1.03	3.93 (0.86)	0.29	4.38 (0.71)	1.56	3.70 (0.88)	-1.10
	Ne	4.89 (0.32)		3.93 (0.79)		4.73 (0.50)		3.55 (1.30)		4.23 (1.33)		3.86 (1.07)		4.09 (0.94)		3.91 (0.86)	
Mogućnosti	Da	3.68 (1.14)	0.82	2.55 (1.01)	-0.57	4.58 (0.55)	1.23	2.53 (1.18)	-0.66	3.03 (1.17)	0.18	3.63 (0.93)	-0.16	3.58 (0.85)	1.22	3.40 (0.98)	0.40
	Ne	3.45 (0.95)		2.68 (1.10)		4.39 (0.81)		2.70 (1.30)		2.98 (1.27)		3.66 (1.06)		3.30 (1.21)		3.32 (0.88)	
Inicijativa	Da	3.43 (1.01)	-0.14	4.05 (0.90)	2.22*	4.38 (0.59)	0.86	2.58 (1.11)	-0.25	3.55 (1.18)	-0.66	3.65 (0.92)	0.91	3.83 (0.85)	1.53	3.58 (0.96)	0.80
	Ne	3.45 (0.95)		3.57 (1.07)		4.23 (0.94)		2.64 (1.12)		3.73 (1.28)		3.45 (1.04)		3.48 (1.21)		3.41 (0.95)	
Postignuće	Da	3.78 (0.62)	0.02	3.18 (0.90)	0.31	4.55 (0.50)	2.19*	2.48 (1.15)	-0.36	2.90 (0.96)	0.06	3.75 (0.87)	0.76	3.70 (0.76)	1.40	3.28 (1.01)	0.44
	Ne	3.77 (0.68)		3.11 (0.92)		4.18 (0.95)		2.57 (1.23)		2.89 (1.28)		3.59 (1.04)		3.39 (1.22)		3.18 (0.92)	
Stabilnost	Da	2.93 (0.62)	0.44	3.03 (0.58)	-0.51	3.18 (0.59)	0.89	2.95 (0.22)	-0.43	2.95 (0.45)	-2.11	3.20 (0.52)	-0.04	2.98 (0.48)	-1.26	3.05 (0.22)	1.05
	Ne	2.86 (0.67)		3.09 (0.60)		3.07 (0.50)		2.98 (0.34)		3.20 (0.63)		3.20 (0.46)		3.09 (0.36)		3.00 (0.22)	
Zadovoljstvo	Da	3.50 (0.85)	0.64	3.25 (0.87)	1.49	4.30 (0.82)	1.07	2.95 (0.96)	-0.02	2.98 (1.03)	1.16	3.68 (0.89)	1.27	3.33 (0.97)	1.00	3.48 (0.75)	1.57
	Ne	3.36 (1.08)		2.93 (1.07)		4.09 (0.96)		2.95 (1.12)		2.70 (1.11)		3.45 (0.70)		3.09 (1.16)		3.20 (0.82)	

Legenda: M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija; **p < .01, *p < .05; K-S = Kolmogorovljev-Sminovljev test; t = t-test; PP = pas pomagač u obitelji.

Iz podataka u tablici 5, može se vidjeti unutar kojih dimenzija i domena roditelji djece s teškoćama u razvoju daju najveće, a unutar kojih najmanje procjene obiteljske kvalitete života. Unutar dimenzije značaja, procjenjuju da su im za obiteljsku kvalitetu života „vrlo značajni“ obiteljski odnosi te zdravlje, dok za odmor i rekreaciju, financijsko stanje, podršku prijatelja i susjeda, vrijednosti te integraciju u zajednicu procjenjuju da su im „prilično značajni“, odnosno procijenjene značajnosti za sve dimenzije su iznad 3.5. Utvrđena je statistički značajna razlika u procjeni značajnosti u domeni obiteljskih odnosa, tako da roditelji korisnika psa pomagača procjenjuju da su im obiteljski odnosi značajniji od roditelja obiteljima bez psa pomagača ($t(82) = 2.23; p < .05$).

Unutar dimenzije mogućnosti, roditelji najveće procjene daju u domeni obiteljskih odnosa, pri čemu roditelji djece bez psa pomagača procjenjuju da postoji „mnogo mogućnosti“, a roditelji korisnika psa pomagača procjenjuju da postoji „vrlo mnogo mogućnosti“ za održavanjem dobrih obiteljskih odnosa. Roditelji obje skupine procjenjuju da imaju „mnogo mogućnosti“ za razvijanjem i održavanjem vrijednosti koje doprinose obiteljskoj kvaliteti života, dok „nešto malo mogućnosti“ vide za dobivanjem praktične ili emotivne podrške prijatelja i susjeda te za zarađivanjem novaca članova obitelji kako bi si mogli priuštiti ono što žele. Razlika u kategorijama procjena mogućnosti, između skupina roditelja, vidljiva je i u domeni zdravlja, podrške stručnih službi te odmora i rekreacije, međutim, te razlike nisu statistički značajne.

Unutar dimenzije inicijative, roditelji procjenjuju da se njihove obitelji „prilično trude“ održati dobre međusobne odnose te da se „nešto malo“ trude dobiti praktičnu i emotivnu podršku prijatelja i susjeda. Statistički značajna razlika u okviru ove dimenzije utvrđena je jedino u domeni financijskog stanja, tako da roditelji korisnika psa pomagača procjenjuju da se više trude očuvati ili poboljšati financijsku situaciju obitelji, nego roditelji u obiteljima bez psa pomagača ($t(82) = 2.22; p < .05$).

Najveće procjene unutar dimenzije postignuća daju domeni obiteljskih odnosa, tako da procjenjuju da članovi njihovih obitelji „vrlo mnogo“ ili „prilično“ uživaju u dobrim međusobnim odnosima. Unutar te domene utvrđena je i statistički značajna razlika između dviju skupina roditelja, tako da roditelji korisnika psa pomagača procjenjuju kako „vrlo mnogo“ uživaju, dok roditelji u obiteljima bez psa pomagača procjenjuju da „prilično mnogo“ uživaju u dobrim međusobnim odnosima u obitelji ($t(82) = 2.19; p < .05$). Najmanje procjene u dimenziji postignuća obje skupine daju domeni podrške prijatelja i susjeda, tako da

procjenjuju da njihove obitelji dobivaju „nešto malo“ praktične i emotivne podrške drugih osoba.

Unutar dimenzije stabilnosti, roditelji obje skupine za sve domene obiteljske kvalitete života procjenjuju da će „ostati na istom“. Međutim, statistički značajna razlika utvrđena je jedino u domeni podrške stručnih službi, tako da roditelji djece bez psa pomagača više procjenjuju da će se podrška stručnih službi njihovoj obitelji u skorijoj budućnosti poboljšati, nego roditelji korisnika psa pomagača, koji više procjenjuju da će ostati na istom ($t(82) = -2.11; p < .05$).

Uzimajući sve u obzir, roditelji djece s teškoćama u razvoju procjenjuju da su najviše zadovoljni svojim obiteljskim odnosima: procjene obje skupine roditelja su u kategoriji „prilično zadovoljni“. S druge strane, procjenjuju da su najmanje zadovoljni s podrškom prijatelja i susjeda te podrškom stručnih službi, u kategoriji „ni zadovoljni ni nezadovoljni“.

S obzirom na podatke dobivene kvantitativnom analizom, utvrđene su statistički značajne razlike u četiri dimenzije i domene s obzirom na prisutnost psa pomagača u obitelji: na dimenzijama značajnosti i postignuća u domeni obiteljskih odnosa, na dimenziji inicijative u domeni financijskog stanja i na dimenziji stabilnosti u domeni podrške stručnih službi. Utvrđena je veća kvaliteta života u obiteljima sa psom pomagačem, prema očekivanjima, u svim navedenim dimenzijama, osim na dimenziji stabilnosti u domeni podrške stručnih službi. Obitelji bez psa pomagača procjenjuju kako će se podrška stručnih službi njihovoj obitelji u skorijoj budućnosti poboljšati, dok obitelji sa psom pomagačem procjenjuju kako će ova podrška ostati ista. Kako nisu utvrđene statistički značajne razlike u ukupnoj kvaliteti života te na ukupnim rezultatima u domenama i dimenzijama kvalitete života s obzirom na prisutnost psa pomagača u obitelji, na osnovu navedenog može se reći kako je postavljena hipoteza u kvantitativnom dijelu istraživanja samo djelomično potvrđena.

Kvalitativna analiza

Što može unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju?

Cilj prvog istraživačkog pitanja bio je steći uvid što prema mišljenju sudionika može unaprijediti kvalitetu života obitelji s djecom s teškoćama u razvoju. Kvalitativnom analizom podataka vezanom uz navedeno pitanje u objema skupinama obitelji dobivene su sljedeće kategorije: (1) Institucionalna podrška, (2) Podrška roditeljima djece s teškoćama u razvoju, (3) Bolje financijske prilike, (4) Podrška zajednice, (5) Poboljšanje zdravstvenog stanja djeteta i (6) Promjena uvjeta stanovanja. U skupini obitelji bez psa pomagača, jedan roditelj naveo je uključivanje psa u obitelj kao mogućnost unapređenja obiteljske kvalitete života. Dodatno, izdvojena je kategorija Bespomoćnost roditelja iz razloga što nekoliko roditelja izražava bespomoćnost u mogućnostima unapređenja obiteljske kvalitete života.

Kategorija **Institucionalna podrška** obuhvaća osvrt roditelja na potrebnu veću podršku stručnih službi i „*bolju društvenu skrb o djeci s poteškoćama u razvoju*“ na različite načine. Prema navodima više od polovine roditelja sa psima pomagačima u obitelji (21 od 40) te više od polovine roditelja bez psa pomagača u obitelji (23 od 44) koji su dopunili kvantitativni dio istraživanja, institucionalna podrška obuhvaća: (1) podršku obrazovnog sustava, (2) zdravstvenog sustava, (3) sustavno osiguravanje stručne osobe za rad s djecom s teškoćama u razvoju, (4) ostvarivanje prava djece s teškoćama u razvoju propisanih Konvencijom te (5) mogućnost povremene organizirane skrbi za dijete s teškoćama u razvoju.

U obiteljima bez psa pomagača navode se isti aspekti institucionalne podrške kao i u obiteljima sa psom pomagačem, ali dodatno navode i potrebu za institucionalnom podrškom u pogledu zapošljavanja, čime je izdvojena dodatna kategorija: (6) zapošljavanje roditelja djece s teškoćama u razvoju. Roditelji navode: „*Da nađem posao bar na četiri sata i tako poboljšam financijsku situaciju*“; „*(...) smanjenje broja terapija (djeteta) i da ja (majka) mogu ponovno početi raditi*“; „*Trebala bih pomoć za kćer u tolikoj mjeri da ja mogu raditi puno radno vrijeme*“.

Podrška obrazovnog sustava za roditelje podrazumijeva „*adekvatno mjesto za rehabilitaciju i socijalizaciju*“; „*uključiti dijete s teškoćama u sustav odgoja i obrazovanja (vrtić)*“; „*osigurati asistenta u nastavi, manje školskih obaveza*“; „*pomoć u učenju koja bi dijelom rasteretila roditelje*“. Također, vrlo konkretno roditelji navode kako unaprijediti zdravstveni sustav: „*omogućiti potrebne terapije*“; „*stručnu besplatnu pomoć kod*

savjetovanja u vezi poteškoća u ponašanju djeteta sa specifičnim teškoćama“; „veću mogućnost specifičnih terapija u mjestu prebivališta (senzorna, neurofeedback, Tomatis)“.

U obiteljima bez psa pomagača navodi se potreba za „*boljom organizacijom stručnih službi za djecu s teškoćama*“, konkretno u vidu „*organiziranih terapija individualno za svako dijete na jednom mjestu*“ te „*kada bi u našem mjestu bilo više stručnih službi*“. Također se navodi potreba za većom „*dostupnosti lijekova*“, općenito „*boljim zdravstvom*“ te „*veća socijalna, zdravstvena i financijska prava za roditelje s takvim i sličnim statusom*“.

Roditelji imaju različita i brojna iskustva suradnje s različitim stručnjacima pa navode važnost sustavnog osiguravanja stručne osobe poput rehabilitatora za rad s djecom s (višestrukim) teškoćama u razvoju i stručnjaka koji su uže specijalizirani za rad s djecom s teškoćama u razvoju, a sustavna podrška „*ostvarivanju svih prava pojedinaca s invaliditetom propisanih zajamčenih Konvencijom*“ i „*mogućnosti povremene organizirane skrbi za dijete*“ predstavljala bi značajne oblike institucionalne podrške za roditelje. Važno je istaknuti da pritom roditelji navode kako je „*potrebna promjena paradigme cijelog sustava - vidjeti mogućnosti, ne samo ograničenja*“.

Sljedeća kategorija **Podrška roditeljima djece s teškoćama u razvoju** izdvojena je kao zasebna kategorija unutar koje su vidljivi oblici podrške roditeljima koja bi se mogla organizirati unutar institucionalne, ali i drugih oblika podrške. Četvrtina roditelja u uzorku obitelji sa psom pomagačem (10) i više od četvrtine roditelja u uzorku bez psa pomagača (13), osim već navedene: (1) mogućnosti povremene organizirane skrbi za dijete s teškoćama u razvoju poput čuvanja djeteta, navodi (2) organiziranje slobodnog vremena djece (dnevni boravci, radionice i igraonice za djecu), (3) podršku u kući, ali i (4) više uključivanja uže obitelji u svakodnevicu.

Time bi roditeljima bilo osigurano „*malo više slobodnog vremena*“ i osiguravanje kvalitetnog roditeljstva kroz „*više vremena za nas same*“. Potreba za podrškom roditeljima djece s teškoćama u razvoju te zahtjevnost njihove uloge prikazana je u izjavi roditelja u uzorku obitelji bez psa pomagača: „*Kako godine prolaze, sve manje smo supružnici i roditelji, a sve više negovatelji, što se negativno odražava na kvalitetu našeg obiteljskog života*“. Percepcija roditelja je da u nedostatku institucionalne podrške djeci i roditeljima oni moraju imati nekoliko zahtjevnih uloga pa navode potrebu za uključivanjem asistenata za pomoć u kući pri učenju, zato što je teško očekivati „*da roditelj bude profesor, asistent,*

defektolog i psiholog“. Osim toga, u uzorku roditelja bez psa pomagača naglašena je i potreba za „*uvođenjem psihološke pomoći u obitelj*“.

Četvrtina roditelja obitelji sa psom pomagačem (10) i više od trećine obitelji bez psa pomagača (13) spominje **Bolje financijske prilike** kao mogućnost unapređenja obiteljske kvalitete života. U uzorku obitelji sa psom pomagačem, roditelji navode kako bi financijska stabilnost i veća primanja unaprijedila obiteljsku kvalitetu života, pri čemu navode potrebu za „*nekim tko bi učio s djetetom, da ne trebamo svakodnevno mi roditelji to raditi ili moramo plaćati privatno*“. U uzorku obitelji bez psa pomagača, roditelji također navode kako bi im veća primanja pomogla jer „*više novca pruža više mogućnosti*“, poput boljih terapijskih i rehabilitacijskih mogućnosti („... *kako bismo bez problema mogli financirati dodatnu rehabilitaciju za sina s teškoćama*“), ali i boljih obiteljskih prilika („*veća primanja koja bi omogućila redovite obiteljske izlete*“). Financijske teškoće proizlaze i iz nemogućnosti zapošljavanja na puno radno vrijeme zbog nepostojanja organizirane skrbi za dijete: „*Moramo dobiti neku poštenu naknadu ili bi trebala pomoć za kćer u tolikoj mjeri da ja mogu raditi puno radno vrijeme*“, ali i iz već spomenutih problema institucionalne podrške i potrebe za sustavnim osiguravanjem stručne osobe za rad s djecom s teškoćama u razvoju: „*Bilo bi odlično da postoji veći broj terapeuta za djecu, da roditelji nisu prisiljeni plaćati privatne*“.

Roditelji u uzorku obitelji bez psa pomagača (5) se nešto više nego roditelji u uzorku sa psom pomagačem (3) osvrću na **Podršku zajednice** kao mogućnosti unapređenja obiteljske kvalitete života. Roditelji u obiteljima bez psa pomagača navode da im je potrebna „*veća podrška zajednice u njezi djeteta; bolja integracija djece; veća zaštićenost i razumijevanje*“ te, općenito, „*bolje društvo i zajednica*“. Roditelji u obiteljima sa psom pomagačem navode da im je potrebna „*pomoć i empatija zajednice; smanjenje predrasuda cjelokupne populacije u odnosu prema osobama s invaliditetom; prihvaćanje u okolini bez predrasuda*“.

Isto tako, nešto više roditelja u uzorku obitelji bez psa pomagača (6), nego roditelja u uzorku obitelji sa psom pomagačem (3) osvrće se na mjere za unapređenje obiteljske kvalitete života u kategoriji **Poboljšanje zdravstvenog stanja djeteta**. Mogućnost za unapređenjem obiteljske kvalitete života također vide u „*smanjenju broja terapija*“ te „*manje bolnica*“. Povezanost želje za napretkom u zdravlju djeteta, problemima u obrazovnom sustavu te problemima prijevoza do potrebne ustanove vidljiva je u izjavi i želji roditelja „*da dijete bude*

sposobno za kvartovsku školu, da samo može do škole.“ . Roditelji u uzorku obitelji sa psom pomagačem navode „*poboljšanje stanja djeteta*“ te „*svaki pomak na bolje sinovog zdravlja*“ kao mogućnost za boljom obiteljskom kvalitetom života. Koliko im je značajno zdravlje odražava se u izjavi: *“Samo zdravlje u obitelji i imamo sve”*.

Kategorija **Promjena uvjeta stanovanja** izdvojena je kao zasebna zato što četvero roditelja iz uzorka obitelji bez psa pomagača navodi potrebu za „*nešto većim životnim prostorom*“, „*selidbom u manje mjesto*“, „*drugom sredinom*“ te „*odlaskom iz ove zemlje u neku sređenu i normalnu državu*“. Razlozi variraju od problema veličine životnog prostora, problema sa zajednicom i uvjetima u zajednici pa do problema sa sustavom, podrškom i stanjem u državi. Samo jedan roditelj u uzorku obitelji sa psom pomagačem spomenuo „*da prestanemo seliti svake tri godine*“ kao mogućnost unapređenja obiteljske kvalitete života,

Nekoliko roditelja ne iskazuje mogućnosti unapređenja njihove obiteljske kvalitete života. Stoga, posebno je izdvojena kategorija **Bespomoćnost roditelja** jer je u nekoliko njihovih izražena bespomoćnost, na način da doživljavaju da se kvaliteta života njihove obitelji ne može unaprijediti. Dvoje roditelja u uzorku obitelji sa psom pomagačem izražavaju da „*teško da se išta može*“ i „*ne mogu to napisati jer nećete shvatiti*“. U obiteljima bez psa pomagača, jedan roditelj navodi da puno toga može unaprijediti kvalitetu života njihove obitelji, „*ali nažalost ništa od toga, moja obitelj i ja to možemo samo sanjati*“. S druge strane, postoje i roditelji koji izjavljuju da je potrebno „*više udruga i radionica za djecu s posebnim potrebama da ljudi skuže da su to heroji*“.

Percepcija mogućnosti unapređenja kvalitete života obitelji sa psom pomagačem i bez psa pomagača se velikim dijelom podudara. Međutim, u uzorku obitelji bez psa pomagača jedan roditelj naveo je kako bi upravo pas mogao unaprijediti njihovu kvalitetu života. Iako manje roditelja u uzorku obitelji bez psa pomagača izražava bespomoćnost u pogledu unapređenja obiteljske kvalitete života, u svim drugim kategorijama izražavaju nešto više potreba i mogućnosti za unapređenjem obiteljske kvalitete života. Posebno je zanimljiva kategorija promjena uvjeta stanovanja, jer su upravo stabilni uvjeti stanovanja potrebni kako bi se uopće moglo uključiti psa pomagača u život djeteta i obitelji te je očekivano zabilježen manji broj spominjanja promjena tih uvjeta kod obitelji sa psom pomagačem. Isto tako, roditelji u obiteljima bez psa pomagača spominju i probleme zapošljavanja i želju za rješavanjem tih problema kako bi unaprijedili obiteljsku kvalitetu života. Navedeni kvalitativni podatci očekivano se nadopunjuju s prikupljenim sociodemografskim podacima u ovom

istraživanju, prema kojima je statistički značajno više zaposlenih roditelja u obiteljima korisnika psa pomagača (22) te značajno manje roditelja njegovatelja (13), nego u obiteljima bez psa pomagača (18 zaposlenih roditelja i 21 roditelj njegovatelj) ($\chi^2(1, 84) = 24.05, p < .05$).

Može li pas pomagač unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju?

Cilj drugog istraživačkog pitanja kvalitativnog dijela istraživanja, bio je steći uvid u mišljenje roditelja o tome može li pas pomagač unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju. Prikupljeni su odgovori roditelja korisnika psa pomagača, koji imaju iskustvo podrške psa pomagača, te roditelja čija djeca nisu korisnici psa pomagača, koji nemaju to iskustvo.

Od ukupnog broja sudionika roditelja djece s teškoćama u razvoju koja su korisnici psa pomagača (40), njih čak 38 navodi kako pas pomagač unapređuje njihovu obiteljsku kvalitetu života, jedan sudionik navodi da pas pomagač ne unapređuje njihovu obiteljsku kvalitetu života, dok jedan sudionik navodi da nije siguran. Ukupno 32 od 44 roditelja djece s teškoćama u razvoju koja nisu korisnici psa pomagača smatra da pas pomagač može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života, dok njih 11 navodi da „nisu sigurni“ te jedan roditelj smatra da pas pomagač ne može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života. Od sudionika se tražilo da obrazlože svoje odgovore, stoga su formirane sljedeće kategorije: (1) Sigurnost i socio-emocionalna podrška, (2) Povećana tjelesna aktivnost (3) Unapređenje zdravlja i (4) Dodatna obaveza i briga. U skupini sudionika roditelja korisnika psa pomagača dobivena je dodatna kategorija (5) Neprihvatanje korisnika, dok je kod roditelja djece bez psa pomagača dobivena kategorija (6) Nisam siguran/na.

Unutar kategorije **Sigurnost i socio-emocionalna podrška** dobivene su i potkategorije: (1) psihička i emocionalna podrška, (2) sigurnost i praktična pomoć te (3) bolji obiteljski i socijalni odnosi. Ukupno 33 od 40 roditelja djece sa psom pomagačem i 24 od 44 roditelja djece bez psa pomagača dalo je odgovore unutar ove kategorije. Roditelji djece sa psom pomagačem navodili su da im pas pruža veliku psihičku i emocionalnu podršku („*svima nam je terapeut*“; „*svi smo uz psa puno senzibilniji.*“), ugodne emocije („*svi ga volimo, on je posebno stvorenje u našem životu i djeluje smirujuće na cijelu obitelj, naš pas je čista ljubav*“; „*volimo ga jako i ta ljubav koju nam daje je neopisiva, svi smo puno sretniji od kada je s nama*“), razvija osjećaj odgovornosti te općenito popravlja obiteljsku atmosferu jer

omogućuje „vesele dočeka“ i „daje odmak od svakodnevnih problema“. Obiteljske i odnose s drugim ljudima poboljšava tako što „popravlja atmosferu, omogućuje i uključuje više komunikacije obitelji s drugim obitelji, pospješuje suradnju unutar i izvan obitelji“, ali i navode „nas je vezao uz sebe i dodatno ujedinio“ te „više se družimo skupa i šćemo“. Uz, to navode da im pas pruža sigurnost i praktičnu pomoć, tako što „olakšava život njoj, a posljedično i nama“ i „pomaže našem sinu“.

U obiteljima bez psa pomagača također vjeruju da pas pomagač može unaprijediti kvalitetu života kroz pružanje psihičke i emocionalne podrške jer smatraju da „pas osjeća potrebe ljudi“, „može unijeti radost i smanjiti stres“, „ako je dijete sretno, tada je cijela obitelj sretna: pas nikada ne izdaje svoje ljude, kao što to čine (ne)ljudi“. Osim toga, vjeruju da omogućuje sigurnost i praktičnu pomoć tako što omogućuje „ostalim članovima obitelji daje više vremena za predah, pogotovo što se tiče čuvanja samog djeteta“, smatraju da se uz pomoć psa „osoba osamostaljuje“ i da pas „pomaže u sitnim stvarima i relaksira svojim ponašanjem, ljubavlju koju bezuvjetno daje“. Roditelji djece bez psa pomagača navode kako bi pas pomagač mogao poboljšati obiteljske i socijalne odnose pa navode: „povezao bi nas“, „još više združuje obitelj i potiče ih na zajednička druženja“, ali i „tjera“ članove obitelji na komunikaciju“.

Nakon kategorije pružanja sigurnosti i socio-emocionalne podrške, najveći broj roditelja djece sa psom pomagačem (10) navodi da pas pomagač unapređuje njihovu obiteljsku kvalitetu života tako što potiče na **Povećanu tjelesnu aktivnost**. Roditelji navode da se zbog psa više kreću, češće idu u šetnje i da češće izlaze iz kuće te da su „zbog psa promijenili neke životne navike, na bolje“. Osim toga, navode da su zbog psa „svi veseliji i aktivniji“ te da je uz psa pomagača „druženje i provođenje na svježem zraku još više vremena nego inače“. I roditelji djece bez psa pomagača, ali u manjem broju (3), smatraju da pas pomagač potiče na više „aktivnosti u prirodi“ te da se uz psa pomagača „više izlazi vani“.

Još jedna kategorija dobivena je iz navoda roditelja koji smatraju da pas pomagač može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života tako što **Unapređuje zdravlje**. Roditelji korisnika psa pomagača svoje odgovore objašnjavaju tako što navode da je pas „lijek za fizičko i psihičko stanje i za nas i za dijete“ te primjećuju da su „djeca puno rjeđe bolesna: sin gotovo da više nema bronhitis koji je bio kroničan“. Roditelji djece bez psa pomagača smatraju da pas pomagač može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života

„ostvarivanjem psihofizičkog napretka djeteta s teškoćama“ te da „puno pomaže u terapiji djeteta“.

S druge strane, velik broj roditelja djece bez psa pomagača (12) smatra da pas pomagač ne bi unaprijedio obiteljsku kvalitetu života jer predstavlja **Dodatnu obavezu i brigu**. Smatraju da uključivanje psa pomagača u obitelj donosi novu obavezu, za koju su potrebni posebni uvjeti, ulaganje dodatnog vremena i truda te velika odgovornost, što objašnjavaju tako što „*pas zahtjeva dosta prostora i kontinuirano vrijeme za bavljenje s njim*“, ali navode i da je pas „*dodatni veseli član obitelji koji samo traži brigu i pažnju, a pruža sigurnost i zadovoljstvo*“ te da „*predstavlja zajedničku obavezu u pozitivnom smislu*“. I dvoje roditelja čija su djeca korisnici psa pomagača smatraju da pas može predstavljati obavezu, pogotovo u slučaju jedne obitelji u kojoj je „*pas sada još jedna velika obaveza s obzirom na njegovo stanje (djeteta)*“, a drugi navode da je „*i ostalima (članovima obitelji) pas veselje, iako i obaveza*“.

Četvero roditelja djece bez psa pomagača navode da **Nisu sigurni** može li pas pomagač unaprijediti obiteljsku kvalitetu života (jedni navode da „*nisu upoznati s takvim radom*“), dok jedan roditelj korisnika psa pomagača smatra da pas ne unapređuje obiteljsku kvalitetu života zato što nije prihvatio dijete s teškoćama kojemu je dodijeljen (**Neprihvatanje korisnika**), stoga ima isključivo ulogu kućnog ljubimca („*Trenutno je ona samo kućni ljubimac jer zbog neprihvatanja korisnika ne ostvaruje svoju ulogu*“).

Dakle, većina roditelja, i djece sa psom pomagačem i bez psa pomagača, smatra da pas pomagač unapređuje i može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života, najviše dajući osjećaj sigurnosti i pružajući socio-emocionalnu podršku članovima i čitavoj obitelji te potičući na povećanu tjelesnu aktivnost. Osim toga, smatraju da poboljšava kvalitetu života unapređujući psihičko i tjelesno zdravlje djece s teškoćama u razvoju i drugih članova obitelji. Manji dio roditelja smatra da pas pomagač ne može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života zato što predstavlja i zahtjeva veliku odgovornost, brigu i obavezu, što može biti dodatno opterećenje obiteljima djece s teškoćama u razvoju.

Koji je značaj psa pomagača djetetu s teškoćama u razvoju u obiteljima korisnika?

Cilj posljednjeg istraživačkog pitanja bio je steći uvid u **značaj psa pomagača** djeci s teškoćama u razvoju, te su dobivene sljedeće kategorije odgovora roditelja korisnika psa pomagača: (1) Socio-emocionalni i moralni razvoj, (2) Tjelesni razvoj, (3) Razvoj govora i

komunikacije, (4) Razvoj osjetila i percepcije, (5) Kognitivni razvoj, (6) Funkcionalna podrška te (7) Nema značaja.

Najveći broj odgovora roditelja korisnika psa pomagača vezanih uz značaj psa pomagača djetetu je u kategoriji **Socio-emocionalni i moralni razvoj**, koji temeljem odgovora roditelja obuhvaća (1) sigurnost i emocionalnu podršku, (2) socijalizaciju i odnose s vršnjacima, (3) razvoj empatije i prosocijalnog ponašanja, (4) moralni razvoj, (5) razvoj slike o sebi te (6) ublažavanje psihičkih teškoća. Više od dvije trećine (28 od 40) roditelja korisnika psa pomagača navodi značaj psa pomagača unutar jednog ili više područja socio-emocionalnog i moralnog razvoja djeteta. Unutar potkategorije sigurnost i emocionalna podrška, roditelji navode da pas motivira, pruža emocionalnu podršku, osjećaj sigurnosti, sreće i veselja, utjehu te bezuvjetnu ljubav i pažnju te se posebno ističu navodi roditelja da je pas dijete „*oslobodio straha*“, da dijete „*s veseljem ide u vrtić sa psom, ponosan je i „važan*““, a isto tako navode i značaj za cijelu obitelj: „*jako nam znači jer uz psa smo uvijek opušteniji i veliki nam je motivator*“ te „*najveća je podrška obitelji i njen važan član*“. Značaj psa pomagača istaknut je i unutar potkategorije socijalizacije i odnosa s vršnjacima, unutar koje roditelji posebno ističu kako je pas djetetu „*najbolji prijatelj*“, posebno u igri, te ističu značaj psa u socijalizaciji djeteta i katalizaciji socijalnih kontakata, prilikom čega navode da je zbog psa „*poboljšana interakcija s okolinom*“, da je pas djetetu „*spona s drugom djecom*“, ali i navode značaj cijeloj obitelji tako što: „*više se družimo s drugim vlasnicima pasa i psima*“. Roditelji ističu i značaj psa u razvoju empatije i prosocijalnog ponašanja, pa tako navode „*brižna je, pokazuje osjećaje koje prije nismo znali da ima*“. U moralnom razvoju, roditelji vide promjene u kontekstu razvoja odgovornosti prema drugom biću: „*osjećaj odgovornosti (hranjenje psa)*“ i „*osjećaj odgovornosti i brige za drugo biće*“. Roditelji su primijetili značaj psa pomagača i u kontekstu razvoja slike o sebi, pa tako navode da je vidljiv napredak u razvoju samopouzdanja, pri čemu jedan roditelj općenito za značaj psa pomagača navodi: „*velika pomoć djetetu: ona je sad puna samopouzdanja, priča, rado izlazi van*“, dok drugi navodi da dijete uz psa ima općenito „*ima bolje samopouzdanje*“. Kod ublažavanja psihičkih teškoća, roditelji navode da su dijete i obitelj uz psa puno opušteniji te da pas „*djeluje vrlo umirujuće, zaštitnički*“ te posebno za dijete navode: „*kada mu je najteže nositi se s problemima zbog bolesti, pas ga uspije vratiti u psihičku i tjelesnu ravnotežu*“.

Unutar kategorije **Tjelesni razvoj** više od trećine (13 od 40) roditelja korisnika psa pomagača navodi da je značaj psa u djetetovom životu izražen u različitim područjima tjelesnog razvoja, prilikom čega se posebno izdvajaju (1) razvoj motorike (2) usvajanje

prehrambenih navika i (3) ublažavanje tjelesnih teškoća. Vezano uz razvoj motorike, roditelji najviše navode da je pas pomagač djetetu „*podrška u hodanju*“, da „*omogućuje tjelesnu aktivnost*“, da je dijete „*tjelesno opuštenije*“ te da je pas djetetu „*popravio kondiciju*“. Mnogi roditelji navode i kako pas pomagač potiče dijete i cijelu obitelj na šetanje. Posebno je zanimljivo opažanje roditelja koji navodi za svoju kćer: „*bolja joj je gruba motorika i sigurnija je u kretanju, ima bolje držanje tijela, uz psa može usmjereno hodati, umjesto da je lovimo po putu*“. Drugo područje je usvajanje prehrambenih navika, a značaj psa pomagača djetetu vidi se u tome što je uz psa „*naučilo jesti*“. Još jedno područje u kojemu roditelji vide veliki značaj psa pomagača jest to što ublažava tjelesne teškoće, konkretnije „*najavi, pomaže i prekida epileptični napad*“ te „*dijete uz njega (psa) nema napadaje spazama*“.

Nekoliko roditelja navodi da dijete uz psa više priča, komunikativnije je i samopouzdanije u govoru te „*bolje komunicira s drugim ljudima*“, stoga je izdvojena kategorija **Razvoj govora i komunikacije**. Unutar kategorije **Razvoj osjetila i percepcije**, jedan roditelj navodi da je pas pomagač djetetu „*pomoć kod sensorike, (kontrola) gutanja i slinjenja*“. Za kategoriju **Kognitivnog razvoja** jedan roditelj primjećuje značaj psa pomagača u učenju svakodnevnih vještina, dok kod **Funkcionalne podrške** nekoliko njih ističe važnost psa u donošenju različitih stvari djetetu. Od ukupno 40 roditelja korisnika psa pomagača, njih četvero navodi da pas pomagač **nema nikakav značaj** za dijete, pri čemu jedan roditelj navodi da dijete i pas „*nisu kliknuli*“.

Dakle, roditelji korisnika psa pomagača značaj psa pomagača potkrepljuju brojnim primjerima napretka djece s teškoćama u razvoju pomoću provođenja ciljanih i spontanih aktivnosti sa psom pomagačem, a značaj najčešće uočavaju i navode u okviru socio-emocionalnog i moralnog razvoja djece te kod tjelesnog razvoja. Značaj psa pomagača i napredak djece primjećuju i u razvoju govora i komunikacije, osjetila i percepcije, kognitivnog razvoja te kod funkcionalne podrške psa pomagača djetetu s teškoćama u razvoju, dok samo četvero roditelja navodi da pas pomagač nema značaj u napretku njihovog djeteta.

5. Rasprava

Ispitivanjem prvog problema istraživanja, kvantitativnom analizom dobiveno je da nema statistički značajne razlike u procjeni ukupne kvalitete života, niti u ukupnim domenama i dimenzijama kvalitete života, između obitelji korisnika psa pomagača i obitelji djece s teškoćama u razvoju koja nisu korisnici psa pomagača. Dodatnim testiranjem pojedinih domena i dimenzija postojalo je 48 mogućnosti da se pokažu statistički značajne razlike u pojedinim dimenzijama i domenama obiteljske kvalitete života (6 dimenzija x 8 domena obiteljske kvalitete života). Tim testiranjem, utvrđene su četiri statistički značajne razlike između ovih obitelji. Roditelji u obitelji korisnika psa pomagača procjenjuju kako se više trude očuvati ili poboljšati financijsku situaciju obitelji, svoje obiteljske odnose procjenjuju značajnijima te procjenjuju kako više uživaju u dobrim obiteljskim odnosima od obitelji bez psa pomagača. Utvrđeno je i da roditelji djece s teškoćama u razvoju bez psa pomagača značajno više procjenjuju kako će se podrška stručnih službi njihovoj obitelji u skorijoj budućnosti poboljšati od roditelja korisnika psa pomagača koji više procjenjuju da će ostati na istom.

Ovi nalazi su djelomično u skladu s očekivanjima i s prijašnjim istraživanjima, koja nalažu da pas pomagač pozitivno djeluje na kvalitetu života djece s teškoćama u razvoju, drugih članova obitelji, ali i cijele obitelji te unapređuje socijalne kontakte (Burrows, Adams i Spiers, 2008). Isto tako, roditelji djece s teškoćama u razvoju (u obje skupine) procjenjuju da su najzadovoljniji obiteljskim životom, kao domenom obiteljske kvalitete života, a najmanje zadovoljni podrškom prijatelja i susjeda, što je u skladu s nalazima istraživanja Cvitković i suradnica (2013), prema kojima su za obiteljsku kvalitetu života odnosi u obitelji najvažniji, dok je za obiteljsku kvalitetu života podrška drugih osoba najmanje važna.

Samim ulaskom u program pas pomagača, obitelji dobivaju dodatnu stručnu podršku od institucije, odnosno udruge, u kojoj su zatražile psa pomagača. Stoga je očekivano da će obitelji korisnika psa pomagača imati stručnu podršku koju obitelji bez psa pomagača nemaju. Iz tog razloga, moguće je da se roditelji bez psa pomagača više nadaju da će se podrška koju dobivaju od stručnih službi poboljšati. Osim toga, prema analizi Shinatnija i suradnika (2010) psi pomagači poboljšavaju i produžuju dnevne aktivnosti korisnika pružajući razne oblike podrške i zadovoljavajući potrebe svog korisnika, što povećava mogućnosti dobivanja potrebne stručne podrške.

Nadalje, dobiveno je da roditelji korisnika psa pomagača procjenjuju da se njihove obitelji više trude očuvati ili poboljšati obiteljsku financijsku situaciju od roditelja u obiteljima bez psa pomagača. Ti se rezultati mogu objasniti i povezati i s kvalitativnim dijelom ovog istraživanja, u kojem roditelji korisnika psa pomagača navode da pas pomagač pruža funkcionalnu, ali i socio-emocionalnu podršku djetetu i obitelji, u pogledu razvijanja osjećaja sigurnosti i samostalnosti. U tim uvjetima, moguće je da roditelji imaju više mogućnosti za zapošljavanje, pa tako i za bolje financijske prilike. Osim toga, analizom sociodemografskih podataka, dobiveno je da je u uzorku roditelja korisnika psa pomagača više zaposlenih roditelja te manje onih sa statusom njegovatelja, nego što je u uzorku roditelja bez psa pomagača. Prema meta-analizi Shintanija i suradnika (2010), očekivano je da pas pomagač, osim u funkcionalnom, socijalnom i psihičkom, ima značaj i ekonomskom području obiteljskog i individualnog života. Naime, mnogi korisnici psa pomagača uspješno pronađu posao što ih vodi do ekonomske neovisnosti, ali i troškovi potrebne podrške smanje se za 68% nakon što dobiju psa pomagača. Isto tako, posebno isplaniranim aktivnostima, navodi Devčić (2016), koje se izvode sa i uz pomoć psa pomagača, djeluje se na cjelokupni razvoj djeteta, čime se potiče rehabilitacija i veći osjećaj sigurnosti kod kuće i u javnosti. To može pružiti sigurnost, fleksibilnost i više slobodnog vremena roditeljima, koji se tako mogu više usmjeriti na poboljšanje financijskog stanja.

Osim toga, rezultati provedenog istraživanja pokazuju da su za obitelji korisnika psa pomagača obiteljski odnosi značajniji za obiteljsku kvalitetu života te da više uživaju u dobrim međusobnim odnosima, nego obitelji bez psa pomagača. Ovi nalazi su u skladu s očekivanjima te u skladu s prijašnjim istraživanjima, prema kojima pas pomagač pozitivno djeluje na kvalitetu života djece s teškoćama u razvoju, drugih članova obitelji, ali i cijelu obitelj, tako što potiče rehabilitaciju i razvijanje mnogih razvojnih područja djece s teškoćama u razvoju te potiče i unapređuje kontakte unutar, ali i izvan obitelji (Burrows, Adams i Spiers, 2008). Terapeutski učinak životinja općenito na ljude vidljiv je u smanjuju stresa te kataliziranju i stimuliranju međuljudskih interakcija, tako što se unapređuju socijalni kontakti unutar obitelji (Kruger i suradnici, 2015). Ovi rezultati mogu se povezati i s kvalitativnim dijelom istraživanja, u kojem mnogi roditelji korisnika psa pomagača navode kako je pas pomagač povezao obitelj i usmjerio ih prema zajedničkom provođenju vremena i aktivnostima.

Dakle, nalazi ovog istraživanja djelomično nisu u skladu s očekivanjima jer nije utvrđena statistički značajna razlika između skupina u ukupnoj obiteljskoj kvaliteti života te su utvrđene statistički značajne razlike samo u 4 od mogućih 48 kombinacija domena i dimenzija obiteljske kvalitete života. Osim mogućnosti da pas pomagač jednostavno nije čimbenik po kojem se razlikuju obitelji uključene u ovo istraživanje, moguće je da je uključivanje psa pomagača, kao oblika podrške djetetu s teškoćama u razvoju, ideja i preporuka koji roditelji dobiju nakon dužeg osjećaja bespomoćnosti i traženja podrške na druge načine. Osim toga, moguće je da obitelji bez psa pomagača dobivaju podršku u nekim drugim područjima obiteljskog života, koja nisu obuhvaćena ovim istraživanjem, te da je kod obitelji korisnika psa pomagača to nadomješteno uključivanjem psa pomagača. Međutim, te pretpostavke, nažalost, nisu istražene u ovom istraživanju, ali je preporuka za naredna istraživanja. Osim tih, za djelomično neočekivane rezultate, nekoliko je pretpostavki o metodološkim nedostacima koji će biti opisani u ograničenjima istraživanja.

Cilj prvog istraživačkog pitanja kvalitativnog djela istraživanja bio je steći uvid u mišljenje roditelja što može unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju. Očekivano, čimbenik koji roditelji najviše navode kao moguću mjeru za unapređenje obiteljske kvalitete života jest bolja institucionalna podrška, i to: obrazovnog sustava, zdravstvenog sustava, sustavno osiguravanje stručne osobe za rad s djecom s teškoćama u razvoju, ostvarivanje prava djece s teškoćama u razvoju propisanih Konvencijom te mogućnost povremene organizirane skrbi za dijete s teškoćama u razvoju. Prema rezultatima prethodnih istraživanja (Benjak, 2010), velik broj roditelja smatra da bi otvaranje većeg broja ustanova, unapređenje postojećih te cjeloviti sustav dijagnostike, rehabilitacije i terapije povećao kvalitetu života obitelji. Nakon toga, roditelji navode da bi obiteljsku kvalitetu života mogle unaprijediti bolje financijske prilike, što je također u skladu s očekivanjima i literaturom. Rezultati istraživanja Benjak (2010) pokazuju da poboljšanje financijske situacije roditelji u velikom postotku navode kao mjeru koja bi mogla dovesti do unapređenja kvalitete života obitelji. Nadalje, u ovom istraživanju roditelji navode podršku roditeljima djece s teškoćama u razvoju, podršku zajednice, poboljšanje zdravstvenog stanja djeteta te promjenu uvjeta stanovanja kao mogućnosti poboljšanja obiteljske kvalitete života. Ti rezultati mogu se objasniti s obzirom na to da je socijalna podrška, prema Leutar i Rajić (2001), jedan od važnijih čimbenika kojeg roditelji djece s teškoćama u razvoju ističu uz kojeg bi se mogli lakše suočavati s poteškoćama. Osim toga, Benjak (2010) navodi dobre međuljudske odnose,

uspjeh u životu te sigurnost u budućnost kao zaštitne čimbenike roditelja djece s teškoćama u razvoju koji svoju kvalitetu života procjenjuju zadovoljavajućom.

U drugom istraživačkom pitanju kvalitativne analize, obje skupine roditelja navode kako pas pomagač unapređuje, odnosno može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života, ali i kvalitetu života djeteta s teškoćama u razvoju, što je očekivano i u skladu s nalazima Burrows, Adams i Spiers (2008), prema kojima pas pomagač pozitivno djeluje na kvalitetu života djeteta i cijele obitelji. Odgovori obje skupine roditelja mogli su se kategorizirati u iste skupine, prema kojima su roditelji navodili da pas pomagač unapređuje, odnosno može unaprijediti obiteljsku kvalitetu života tako što pruža sigurnost i socio-emocionalnu podršku, motivira na povećanu tjelesnu aktivnost, unapređuje zdravlje, ali i daje dodatnu obavezu i brigu. U skupini sudionika roditelja korisnika psa pomagača dobivena je dodatna kategorija vezana uz neprihvatanje korisnika, dok je kod roditelja djece bez psa pomagača bilo onih koji nisu bili sigurni u svoj odgovor.

Dakle, i obitelji korisnika psa pomagača i oni koji nemaju psa pomagača slažu se da suživot sa psom pomagačem na više načina unapređuje obiteljsku kvalitetu života. Prema analizi Shinatnija i suradnika (2010), osim što se primjećuju pozitivne promjene na području funkcionalnosti i financija, pas pomagač djeluje na ukupno socijalno funkcioniranje, emocionalnu ulogu i psihičko zdravlje korisnika i članova obitelji, tako da žive mirnije i sretnije te značajno rjeđe doživljavaju psihičke poteškoće u svakodnevnim zadacima i aktivnostima. Prema toj analizi, pas pomagač značajno doprinosi ukupnoj kvaliteti života te omogućava manje opterećenje u svakodnevnim tjelesnim i psihičkim aktivnostima, što doprinosi mogućnosti povećanja samostalnosti i socijalnog uključivanja korisnika.

Posljednjim istraživačkim pitanjem kvalitativnog djela istraživanja, ispitan je uvid u značaj psa pomagača u razvoju i napretku djece s teškoćama u razvoju, na uzorku roditelja korisnika psa pomagača. U ovom istraživanju odgovori roditelja korisnika psa pomagača na pitanje o značaju psa pomagača njihovom djetetu s teškoćama u razvoju kategorizirani su s obzirom na područje razvoja. Dobivena područja, uz funkcionalnu podršku, podudaraju se s onima koje navodi Devčić (2016): roditelji korisnika psa pomagača navodili su da pas pomagač ima značaj u životu njihovog djeteta s teškoćama u razvoju u područjima tjelesnog razvoja, socio-emocionalnog i moralnog razvoja, razvoja govora i komunikacije, razvoja osjetila i percepcije te kognitivnog razvoja, a dodatno dvoje njih je navelo da pas pomagač nema značaja. Područje u kojem su roditelji primijetili najveći razvoj i promjene, jest socio-

emocionalno područje, što je i očekivano jer su upravo u tom području pronađene najveće pozitivne promjene u studiji slučaja Kobešćak i suradnica (2013), prema kojoj pas pomagač potiče na aktivnosti izvan kućnog okruženja, na brigu o drugome, jača sigurnost u odnosu na sebe i druge, smiruje napetosti te pomaže i potiče izlaske na javna mjesta. Na razvoj tih područja ukazuju i Fine i Eisen (2008, prema Fine, 2011), koji naglašavaju važnost uloge pasa pomagača kao socijalnih katalizatora, uz koje se djeca radije uključuju u društvene aktivnosti. Osim toga, pas pomagač podrška je korisniku, koji smanjuje opterećenje u svakodnevnim aktivnostima te tako omogućava veću samostalnost te socijalno uključivanje (Shintani i sur., 2010). Drugo područje za koje je dobiveno da ima velik značaj u rehabilitaciji djeteta s teškoćama u razvoju jest tjelesni razvoj. Isto kao i u istraživanju Kobešćak i suradnica (2013), roditelji su naveli da je pas velik motivator i potiče motorički razvoj motivirajući na tjelesnu aktivnost, izvođenje pokreta te zajedničke šetnje, kako dijete, tako i čitavu obitelj. Osim ova tri područja, u kojima su uočili najviše pozitivnih pomaka, roditelji su primijetili promjene i u razvoju govora i komunikacije, tako što pas potiče dijete s teškoćama u razvoju na stupanje u kontakte, jasnije izgovaranje riječi, sigurnost u verbalnoj komunikaciji i razvoj samopouzdanja u komunikaciji, što je potvrđeno i prethodnim istraživanjima (Kobešćak i sur., 2013). I u preostalim područjima – kognitivnom, osjetilno-perceptivnom i funkcionalnoj podršci, pas je katalizator, motivator i daje puno poticaja. Funkcionalna podršku koju korisnici psa pomagača dobivaju, tako što olakšava svakodnevne tjelesne i psihičke aktivnosti, također je bitna za kvalitetu života djece s teškoćama u razvoju, što je potvrđeno i rezultatima istraživanja Shintani i suradnika (2010). Mnogi primjeri pozitivne prakse koje navodi Devčić (2016) te mnoga istraživanja (Barol, 2007; Gee, Sherlock, Bennet i Harris, 2009, prema Fine, 2011) pokazuju da pas može snažnije motivirati osobe na neke aktivnosti koje potiču mnoge razvojnih vještina i smirenost djeteta, kroz koje dijete i roditelji mogu prepoznati i njegovati mnoge potencijale, koji bi bez uključivanja psa pomagača u život i rehabilitaciju djeteta mogli ostati skriveni (Kobešćak i sur., 2013).

Ograničenja i prijedlozi za buduća istraživanja

Kao što je navedeno u uvodnom dijelu, uključivanje psa pomagača u život djece s teškoćama u razvoju kao oblika podrške i rehabilitacije, značaj psa pomagača, a tako i moguća povezanost između uključivanja psa pomagača i kvalitete života, nedovoljno je istraženo. Nedostatak teorijskog i istraživačkog referentnog okvira u ovom području doprinio je načinu interpretacije rezultata u ovom radu. Dostupna istraživanja vezana uz pse pomagače uglavnom su orijentirana na kvalitetu života samih korisnika, a ne i njihovih obitelji. S obzirom na to, ovo istraživanje ima određena ograničenja, koja treba uzeti u obzir prilikom provođenja istraživanja u ovom području.

Prvo ograničenje je mali ukupni uzorak, odnosno mali uzorak roditelja djece s teškoćama u razvoju koja su korisnici psa pomagača te onih roditelja čija djeca nemaju psa pomagača. Do uzorka roditelja djece s teškoćama u razvoju je općenito teško doći, s obzirom na njihovu opterećenost svakodnevnim obavezama, stresom s kojim su suočeni te nedostatkom slobodnog vremena. Uz to, obitelji u koje je uključen pas pomagač je u Republici Hrvatskoj ukupno vrlo mali broj (prema dostupnim podacima, nešto više od 80), stoga se radi o specifičnom uzorku. Osim toga, korišten instrument za ispitivanje obiteljske kvalitete života vrlo je opsežan te je, iako su upravo zbog toga neki dijelovi skraćeni, ispunjavanje cijele ankete prilično dugo i moguće naporno. Moguće je da bi se drugačijom metodom prikupljanja podataka, primjerice usmenim intervjuom ili fokus grupom, sudionicima moglo olakšati njihovo izražavanje i davanje odgovora. Vezano uz samu anketu i ograničenost instrumenta, koji je općenit i nije specifično primjenjiv za skupinu roditelja djece s teškoćama u razvoju koja su korisnici psa pomagača, u narednim istraživanjima predlaže se pitanja o psu pomagaču uključiti od samog početka istraživanja. Također, uzorak sudionika bio je prigodan i neprobabilistički. U istraživanju su sudjelovali roditelji djece s teškoćama u razvoju koji su članovi raznih udruga i drugih organizacija civilnog društva te koji su informatički pismeni te dostupni i aktivni na društvenim mrežama te elektroničkoj pošti. Te čimbenike je u narednim istraživanjima potrebno kontrolirati te uzeti u obzir mogućnost da su povezani s većom kvalitetom života općenito. Nadalje, ograničenje istraživanja je i to što nije bilo moguće kontrolirati teškoće djece, s obzirom na raznolikost i višestrukost teškoća u razvoju pa se tako nije mogla koristiti analiza u parovima.

Unatoč ograničenjima istraživanja, rezultate je moguće primijeniti u području razvijanja intervencija potpomognutih životinjama, odnosno uključivanja psa pomagača u

život obitelji djece s teškoćama u razvoju. Informiranje javnosti o psima pomagačima i rezultatima istraživanja moglo bi omogućiti više podrške i poticaja za ovakve intervencije, kako ustanovama, tako i obiteljima djece s teškoćama u razvoju koji bi se lakše odlučili na uključivanje psa pomagača u svoje obitelji. Budućim istraživanjima na većim uzorcima moglo bi se ukloniti bar dio navedenih ograničenja.

6. Zaključak

1. U kvantitativnom dijelu istraživanja utvrđene su statistički značajne razlike s obzirom na prisutnost psa pomagača u obitelji: na dimenzijama značajnosti i postignuća u domeni obiteljskih odnosa, na dimenziji inicijative u domeni financijskog stanja i na dimenziji stabilnosti u domeni podrške stručnih službi. Roditelji korisnika psa pomagača značajno više procjenjuju kako se trude očuvati ili poboljšati obiteljsku financijsku situaciju od roditelja djece bez psa pomagača, procjenjuju obiteljske odnose značajnijima te procjenjuju da više uživaju u dobrim međusobnim odnosima u odnosu na obitelji bez psa pomagača. Na dimenziji stabilnosti u domeni podrške stručnih službi roditelji djece s teškoćama u razvoju bez psa pomagača statistički značajno više procjenjuju kako će se podrška stručnih službi njihovoj obitelji u skorijoj budućnosti poboljšati, dok roditelji korisnika psa pomagača procjenjuju kako će podrška koju njihova obitelj dobiva od stručnih službi ostati ista. Nije utvrđena statistički značajna razlika u ukupnoj procjeni obiteljske kvalitete života te niti na jednom ukupnom rezultatu domena i dimenzija kvalitete života između obitelji korisnika psa pomagača i obitelji djece s teškoćama u razvoju bez psa pomagača.
2. U okviru kvalitativnog dijela istraživanja stečen je (1) uvid u razmišljanja roditelja o mogućnostima unapređenja kvalitete života obitelji djece s teškoćama u razvoju. Kategorije se odnose na poboljšanje u institucionalnoj podršci, podršku roditeljima djece s teškoćama u razvoju, bolje financijske prilike, veću podršku zajednice, poboljšanje zdravstvenog stanja djeteta i promjene u uvjetima stanovanja. Neki roditelji izražavaju i bespomoćnost vezano uz unapređenje obiteljske kvalitete života, dok se u skupini roditelja bez psa pomagača navodi uključivanje psa u obitelj kao mogućnost unapređenja obiteljske kvalitete života. Kategorija institucionalne podrške pri tome obuhvaća podršku obrazovnog, zdravstvenog sustava, sustavno osiguravanje stručne osobe za rad s djecom s teškoćama u razvoju, ostvarivanje prava djece s teškoćama u razvoju propisanih Konvencijom, mogućnost povremene organizirane skrbi za dijete s teškoćama u razvoju te zapošljavanje roditelja djece s teškoćama u razvoju, dok podrška roditeljima, prema njihovom iskazu, obuhvaća mogućnosti povremene organizirane skrbi za dijete s teškoćama u razvoju poput čuvanja djeteta, organiziranje slobodnog vremena djece (radionice), podršku u kući te više uključivanja uže obitelji u svakodnevicu.

(2) Mišljenje može li pas pomagač unaprijediti kvalitetu života obitelji djece s teškoćama u razvoju, podudarno je kod roditelja korisnika psa pomagača, koji imaju iskustvo podrške psa pomagača, s mišljenjem roditelja čija djeca nisu korisnici psa pomagača, koji nemaju to iskustvo. Četiri kategorije u odgovorima obiju skupina roditelja obuhvaćaju: sigurnost i socio-emocionalnu podršku, povećanu tjelesnu aktivnost, unapređenje zdravlja te dodatnu obavezu i brigu. Do unapređenja obiteljske kvalitete života u nekim obiteljima nije došlo jer pas pomagač nije prihvatio korisnika, odnosno dijete s teškoćama u razvoju.

(3) Dobiven je uvid u značaj psa pomagača djeci s teškoćama u razvoju isključivo u obiteljima sa psom pomagačem te su rezultati kvalitativne analize pokazali da roditelji značaj psa pomagača vide u različitim aspektima razvoja djeteta: socio-emocionalnom i moralnom razvoju, tjelesnom razvoju, razvoju govora i komunikacije, razvoju osjetila i percepcije, kognitivnom razvoju te u funkcionalnoj podršci psa pomagača djetetu s teškoćama u razvoju. Međutim, nekolicina roditelja navela je da pas pomagač nema većeg značaja za njihovo dijete.

Dobiveni rezultati u kvantitativnom, a naročito u kvalitativnom dijelu istraživanja ukazuju na prednosti prisutnosti pasa pomagača u obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju.

Literatura

- Ajduković, D., Kraljević, R. i Penić, S. (2007). Kvaliteta života osoba pogođenih ratom. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(3), 505-526.
- Anđelković, V., Vidanović, S. i Hedrih, V. (2012). Povezanost percepcije važnosti potreba djece, kvalitete života i obiteljskih te poslovnih uloga. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 297-316.
- Animal Assisted Intervention International (n.d.). Animal Assisted Intervention. Pribavljeno 09.08.2016. s adrese <http://www.aai-int.org/aai/animal-assisted-intervention/>
- Aras, I. (2014). *Kvaliteta života roditelja djece sa smetnjama sluha i govora*. Doktorska disertacija. Zagreb: Medicinski fakultet.
- Benjak, T. (2010). *Kvaliteta života i zdravlje roditelja djece s pervazivnim razvojnim poremećajima*. Doktorska disertacija. Zagreb: Medicinski fakultet.
- Brkić, M., Stanković, D. i Žegarac, N. (2013). Očekivanja roditelja dece sa smetnjama u razvoju od usluga u zajednici. *Godišnjak Fakulteta Političkih Nauka Univerziteta u Beogradu*, 9, 211-229.
- Brown, I. i sur. (2006). *Family Quality of Life Survey: Main caregivers of people with intellectual or developmental disabilities*. Toronto, ON, Canada: Surrey Place Centre.
- Brown, R.I. (2008). Family Quality of Life: Reappraisal of challenges and supports where there is a child with a complex disability. *Inspire!*, 2(2), 4-8.
- Burrows, K.E., Adams, C.L. i Spiers, J. (2008). Sentinels of safety: Service dogs ensure safety and enhance freedom and well-being for families with autistic children. *Qualitative Health Research*, 18(12), 1642-1649.
- Cohen, S.P. (2002). Can pets function as family members? *Western Journal of Nursing Research*, 24(6), 621-38.
- Corman, H., Noonan, K. i Reichman, N.E. (2005). Mothers' labor Suplly in Fragile Families: The Role of Child Health. *Eastern Economic Journal*, 31(4), 601-616.
- Centar za rehabilitaciju Silver (n.d.). Pribavljeno 11.08.2016. s adrese <http://czrs.hr/centar-za-rehabilitaciju-silver/>
- Cummins, R.A. (2001). The subjective well-being of people caring for a family member with a severe disability at home: a review. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 26(1), 83-100.
- Cvitković, D., Žic Ralić, A. i Wagner Jakab, A. (2013). Vrijednosti, interakcija sa zajednicom i kvaliteta života obitelji djece s teškoćama u razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49, 10-22.
- Delta Society (n.d.). Pribavljeno 09.08.2016. s adrese <http://www.deltasociety.com.au/pages/about-us.html>

- Denona, I. i Batinić, M. (2002). Problemi prihvaćanja i prilagodbe roditelja na dijete s cerebralnom paralizom. U *Osposobljavanje roditelja za primjereni tretman djeteta s cerebralnom paralizom*, (str. 62-70). Varaždinske toplice: Tonimir.
- Devčić, L. (2016). *Pas pomagač – od osmijeha do uspjeha*. Zagreb: Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet.
- Diener, E. (2006). Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being. *Journal of Happiness Studies*, 7(4), 397-404.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diminić-Lisica, I. i Rončević-Gržeta, I. (2010). Obitelj i kronična bolest. *Medicina fluminensis*, 46(3), 300-308.
- Fine, A.H. (2015). *Animal-assisted therapy: Theoretical foundations and practice guidelines*. San Diego, CA: Academic Press.
- Fine, A.H. (2011). Understanding the AAT Rx: Applications of AAI in Clinical Practice.. U C. Blazina, G. Boyraz i D. Shen-Miller (ur.), *The Psychology of the Human–Animal Bond* (str. 125-136). New York: Springer.
- Friedmann, E., Son, H. i Tsai, C.C. (2006). The animal-human bond: Health and wellness. U A.H. Fine (ur.), *Animal-assisted therapy: Theoretical foundations and practice guidelines* (str. 95-117). San Diego, CA: Academic Press.
- Hare, B. (2007). From nonhuman to human mind what changed and why? *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), 60–64.
- Hart, L.A. (2015). Positive effects of animals for psychosocially vulnerable people: a turning point for delivery. U A.H. Fine (ur.), *Animal-assisted therapy: Theoretical foundations and practice guidelines* (str. 60-79). San Diego, CA: Academic Press.
- Headey, B., Na, F. i Zheng, R. (2008). Pet dogs benefit owners' health: a "natural experiment" in China. *Soc. Indic. Res.*, 84, 481–493.
- Horowitz, A. (2009). *Inside of a Dog: What Dogs See, Smell, and Know*. New York: Scribner.
- Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet – Povijest (n.d.). Pribavljeno 11.08.2016. s adrese <http://www.psivodici.hr/hr/povijest>
- Igrić, Lj., Matoić, A., Papić, A. i Šečić, A. (2013). Prikaz doživljaja korisnosti različitih izvora informacija od strane roditelja. *Treći hrvatski simpozij o ranoj intervenciji u djetinjstvu: Tim oko obitelji: zabluda ili stvarnost? (Zbornik radova)*. Zagreb: Hrvatska udruga za ranu intervenciju u djetinjstvu (HURID).
- Imširagić, A., Imširagić, A. i Hukić, Đ. Roditelji – odgajatelji djece s teškoćama u razvoju. *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, 5(9), 9-18.
- Kaliterna Lipovčan, Lj, Brkljačić, T. i Tadić, M. (2013.) Tobacco Consumption, Alcohol Intake Frequency and Quality of Life: Results from a Nationally Representative Croatian Sample Study. *Društvena istraživanja*, 22(4), 627-649.
- Kobešćak, S., Selaković, T. i Katalenić, L. (2013). Poticanje dječjeg razvoja uz terapijskog psa: prikaz slučaja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(2), 209-216.

- Krizmanić, M. i Kolesarić, V. (1989). Pokušaj konceptualizacije pojma „kvaliteta života“. *Primijenjena psihologija*, 10, 179-184.
- Kruger, K.A., MSW i Serpell, J.A. (2015). Animal-assisted interventions in mental health: definitions and theoretical foundations. U A.H. Fine (ur.), *Animal-assisted therapy: Theoretical foundations and practice guidelines* (str. 34-44). San Diego, CA: Academic Press.
- Leutar, Z. i Rajić, I. (2001). Dijete s mentalnom retardacijom u obitelji. *Ljetopis studijskog centra socijalnog rada*, 9(1), 29-47.
- Ljubešić, M. i Pećnik, N.(2013). Roditeljstvo djetetu s teškoćama u razvoju u Hrvatskoj. *Treći hrvatski simpozij o ranoj intervenciji u djetinjstvu: Tim oko obitelji: zabluda ili stvarnost? (Zbornik radova)*. Zagreb: Hrvatska udruga za ranu intervenciju u djetinjstvu (HURID).
- Mallon, G.P. (2004). Some of our best therapist are dogs. *Child and Youth Care Forum*, 23(2), 89–10.
- Martin, F. i Farnum, J. (2002). Animal assisted therapy for children with pervasive developmental disorders. *Western Journal of Nursing Research*, 24, 657-670.
- Melson, G.F. (2003). Child development and the human-companion animal bond. *Animal Behavioral Scientist*, 47, 31-39.
- Milić Babić, M. (2012a). Neke odrednice roditeljskog stresa u obiteljima djece s teškoćama u razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(2), 66-75.
- Milić Babić, M. (2012b). Obiteljska kohezivnost u obiteljima djece s teškoćama u razvoju. *Nova prisutnost*, 10(2), 207-224.
- Mueller, K. (2004). *A critical analysis: Animal therapy with children and adolescents*. Neobjavljeni magistarski rad. Menomonie: University of Wisconsin Stout.
- Mugno, D., Ruta, L., Genitori D'Arrigo, V. i Mazzone, L. (2007). Impairment of quality of life in parents of children and adolescents with pervasive developmental disorder. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5(22), 15-23.
- Nagengast, S.L., Baun, M.M., Megel, M. i Leibowitz, J.M. (1997). The effects of the presence of a companion animal on physiological arousal and behavioral distress in children during a physical examination. *Journal of Pediatric Nursing*, 12, 323-330.
- Pachana, N.A., Massavelli, B.M. i Robleda-Gomez, S. (2011). A Developmental Psychological Perspective on the Human-Animal Bond. U C. Blazina, G. Boyraz i D. Shen-Miller (ur.), *The Psychology of the Human–Animal Bond* (str. 151-165). New York: Springer.
- Park., J. i sur. (2003). Toward assessing family outcomes for service delivery: Validation of a Family Quality of Life Survey. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(5), 367-
- Penezić, Z. (2006). Zadovoljstvo životom u adolescentnoj i odrasloj dobi. *Društvena istraživanja*, 4-5(84-85), 643-669.

- Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. *Narodne novine*, br. 87/2008., 86/2009., 92/2010., 105/2010., 90/2011., 5/2012., 16/2012., 86/2012., 126/2012., 94/2013. i 152/2014.
- Raina, P., O'Donnell, M., Rosenbaum, P., Brehaut, J., Walter, S. D., Russell, D., Swinton, M., Zhu, B. i Wood, E. (2005). The Health and Well-Being of Caregivers of Children With Cerebral Palsy. *Pediatrics*, 115(6), 626-636.
- Reichman, N.E., Corman, H. i Noonan, K. (2008). Impact of Child Disability on the Family. *Maternal and Child Health Journal*, 12(6), 679-683.
- Reichman, N.E., Corman, H. i Noonan, K. (2004). Effects of Child Health on Parents' Relationship Status. *Demography*, 41(3), 569-584.
- Schalock, R.L. (2004). The concept of quality of life: what we know and do not know. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48, 203-216.
- Schalock, R.L., Brown I., Brown, R., Cummins, R. A., Felce, D., Matikka, L., Keith, K. D. I Parmenter, T. (2002.) Conceptualization, measurement, and application of quality of life for persons with intellectual disabilities: Report of an international panel of experts. *Mental Retardation*, 40, 457-470.
- Shintani, M., Senda, M., Takayanagi, T., Katayama, Y., Furusawa, K., Okutani, T., Kataoka, M. i Ozaki T. (2010). The Effect of Service Dog on the Improvement of Health-Related Quality of Life. *Acta Med. Okayama*, 64(2), 109-113.
- Smojver-Ažić, S. i Topalović, Z. (2010). Uloga kućnih ljubimaca u socioemocionalnom razvoju djece školskog uzrasta. *Napredak*, 151(2), 171-194.
- Swaminathan, S., Alexander, G.R. i Boulet, S. (2006). Delivering a very low birth weight infant and the subsequent risk of divorce or separation. *Maternal and Child Health Journal*, 10(6), 473-479.
- Vizek Vidović, V., Vlahović-Štetić, V. i Bratko, D. (2000). Pet ownership, type of pet and socio-emotional developmental of school children. *Anthrozoos*, 12, 211-217.
- Vuletić, G. (2013). Samoprocijenjeno zdravlje i kvaliteta života u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji: Regionalne razlike i specifičnosti. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 7, 213-222.
- Wang, M. i Brown, R. (2009). Family Quality of Life: A Framework for Policy and Social Service Provisions to Support Families of Children with Disability. *Journal of Family Social Work*, 12, 144-167.
- Wells, D.L. (2009). The effects of animals on human health and well-being. *Journal of Social Issues*, 65, 523-543.
- WHO – The WHOQOL Group (1998). Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment. *Psychological Medicine*, 28, 551-558.
- Wood, L. Giles-Corti, B. i Bulsara, M. (2005). The pet connection: Pets as a conduit for social capital? *Social Science and Medicine*, 61, 1159-1173.

- Woolfson, L. (2004). Family well-being and disabled children: a psychosocial model of disability related child behavior problems. *British Journal of Health Psychology*, 9, 1-13.
- Zimolag, U. i Krupa, T. (2009). Pet ownership as a meaningful community occupation for people with serious mental illness. *American Journal of Occupational Therapy*, 63, 126-137.
- Zuckerman Itković, Z., Petranović D. i Barešić, K. (2007). Ergoterapija uz pomoć životinja. *Medicina*, 43, 155-164.

Prilozi

Prilog 1. Upitnik o psu pomagaču

1. Koji po redu pas pomagač je pas čiji ste trenutni voditelj?
 - a) Prvi pas pomagač
 - b) Drugi pas pomagač
 - c) Treći pas pomagač
 - d) Ostalo:
2. Koliko dugo je pas pomagač kojeg trenutno imate u Vašoj obitelji?
3. Ako ste do sada imali više od jednog psa pomagača, molimo navedite ukupno mjeseci koliko imate pse pomagače, počevši s prvim psom pomagačem.
4. Molimo, opišite značaj psa pomagača Vašem djetetu/djeci s teškoćama u razvoju.
5. Smatrate li da pas pomagač unapređuje kvalitetu života Vaše obitelji?
 - a) Da
 - b) Ne
 - c) Nisam siguran/na
6. Molimo, obrazložite svoj odgovor.
7. Ako imate dodatne komentare, ideje, prijedloge vezane uz pse pomagače i njihov suživot s Vašom obitelji, molimo navedite ih.

Prilog 2. Informiranost i mišljenje o psima pomagačima u obiteljima bez psa pomagača

1. Jeste li do sada čuli o psima pomagačima u Hrvatskoj ili o intervencijama potpomognutim psima?
 - a) Da
 - b) Ne
2. Ako jeste, molimo navedite izvore preko kojih ste saznali nešto o psima pomagačima.
3. Prema Vašem mišljenju, može li pas pomagač unaprijediti kvalitetu života djeteta s teškoćama u razvoju?
 - a) Da
 - b) Ne
 - c) Nisam siguran/na
4. Molimo, obrazložite svoj odgovor.
5. Prema Vašem mišljenju, može li pas pomagač unaprijediti sveukupnu obiteljsku kvalitetu života?

- a) Da
 - b) Ne
 - c) Nisam siguran/na
6. Molimo, obrazložite svoj odgovor.
7. Molimo navedite neku dodatnu informaciju ili objašnjenje koje biste Vi željeli.